

PREGLED POVIJESTI VARAŽDINSKIH TOPLICA

Slika na prvoj omotnoj stranici: Nimfe, mramorni reljef, II st. n. e.

Uspomeni
mr. ph. Josipa Čabriana
posvećuju
izdavači

PREGLED POVIJESTI VARAŽDINSKIH TOPLICA

(drugo, ispravljeno
i dopunjeno izdanje)

Prvo izdanje:

časopis »Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske«, Zagreb, rujan—listopad 1966, godina 15, broj 5

Autori:

Mr. ph. Josip Čabrian, direktor Muzeja Varaždinskih Toplica, umro 1969. god. (poglavlja 1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9)
Prof. Marcel Gorenc i dr. Branka Vikić, viši naučni suradnici Arheološkog muzeja Zagreb (poglavlje 3)

Redaktor drugog izdanja:

Stjepan Hajduk prof., direktor Muzeja Varaždinskih Toplica

Fotografije:

Branko Balić, prof.: naslovna strana, 1, 2, 5, 14, 20, 23, 36, 39; Mr. Mladen Grčević: 6, 7, 8, 16, 18; Vilim Heckner: 10, 12, 13; Božena Mihajlović: 37; Ivan Parša: 35, Jakov Pavelić: 9, 11.

Izdavači:

Turističko društvo Varaždinske Toplice i
Muzej Varaždinskih Toplica

1.

TERMALNA VRELA VARAŽDINSKIH TOPLICA — POLOŽAJ I KLIMA

Hrvatsko zagorje obiluje mnogim termalnim vrelima. Na nekima od njih razvilo se i nekoliko poznatih i mnogo posjećivanih toplica, među kojima su sigurno najstarije i najpoznatije Varaždinske Toplice sa svojim bogatim i vrućim sumpornim vrelima, koja već više hiljada godina služe zdravlju.

Sva ova vrela Hrvatskog zagorja pojavila su se uzduž dviju tektonskih pukotina, od kojih jedna teče od Samobora prema sjeveru uz Blatno jezero do Karpata, dok druga prolazi od Klanjca južnim obronkom Ivančice prema istoku i križa se sa prvom kod Varaždinskih Toplica. Uslijed toga je ta pukotina ovdje najdublje usječena u Zemljinu koru, što se očituje u sastavu i karakteristikama ovdašnje termalne vode, koja se znatno razlikuje od ostalih termalnih vrela Hrvatskog zagorja.

Do pojave ovih termalnih vrela došlo je prije mnogo milijuna go-

dina, u tercijaru, kao posljedica vulkanske eruptivne djelatnosti, koja nam je ostavila tragove u debelim naslagama eruptivnog kamenja, zapadno od Toplica, na putu prema nalazištu ljekovitog blata. Ovdje su vidljive naslage eruptivnog diabaza na slojevima oligocena, što nam dopušta da odredimo i vrijeme postanka naših vrela u doba miocena. Kroz dugo vrijeme od svoje pojave na zemlji, termalna voda je taložila debele naslage svojih soli i stvarala sedrene terase, koje su znatno utjecale na mijenjanje reljefa ovoga kraja, kao i na mehaniku samih izvora. Ovi su se uslijed nagomilavanja sedrenih taloga sve više podizali i pomalo gušili, pa je vremenom dolazilo do odumiranja pojedinih vrela, koja su ostala pokopana pod gomilama svoje vlastite sedre, dok je voda sebi probijala nove putove, stvarajući nove izvore. Danas postoji na području Varaždinskih Toplica oko 28 termalnih izvora, koji se znatno razlikuju po svojoj temperaturi, kapacitetu i sastavu vode. Glavno vrelo izlazi na najgornjoj terasi današnjeg naselja u parku, na visini od 203 m nad morem. Vrelo je bilo, navodno od 18. st., zahvaćeno do 3 m dubokim zidanim bunarom, te je davalo oko 20 litara vode na sekundu od 58°C, što je iznosilo približno kojih 2 milijuna litara dnevno. Godine 1962. izvršena je rekaptaža vrela pa se otada termalna voda zahvaća iz dubljih vodonosnih horizonata, dok je stari kaptažni bunar zatvoren.

Varaždinske Toplice smjestile su se vrlo slikovito na sedrenim terasama uz južnu padinu Topličke gore spuštajući se u plodnu i sočnim zelenilom prekritu široku dolinu rječice Bednje, koja dijeli Topličku goru od legendarnog Kalnika (sl. 1).

sl. 1 — Panorama Varaždinskih Toplica. Pogled s juga

Toplice su sa svih strana okružene vijencem brežuljaka prekritih gustim šumama i vinogradima Topličke gore sa sjevera i zapada, sa vrhom Tonimirom (317 m), na kojem je do pred par godina stajao dvorac, nekad vlasništvo obitelji Kukuljević, sastajalište iliraca, gdje su nastala i mnoga literarna djela, među kojima i prva hrvatska drama »Juran i Sofija«. Tonimir je bio omiljelo izletište, odakle se pruža prekrasan pogled na cijelo Međimurje i dravsku nizinu sve do bregova oko Blatnog jezera i do Ivančice i Pohorja, kao i sa druge strane na dolinu Bednje. Zapadno od Tonimira leži vinorodni Varaždinbrijeg sa uzornim vinogradima i starim vinogradskim kućama varaždinskih građana. S južne i istočne strane prostire se kalnički masiv s Ljubljom (558) m), Pecom (620 m) i Kalnikom (643 m) na kojem je i dobro opremljen planinarski dom. Omiljela šetnja topličkih gostiju je vinogradski vrh Horvatovac (273 m) sa svoja karakteristična 4 jablana, odakle su često partizanski mitraljezi u vrijeme narodnooslobodilačkog rata ulijevali strah okupatorskoj posadi u Toplicama.

Samo mjesto grupiralo se oko kastela i crkve. Kuće su građene dosta zbijeno jedna uz drugu, stare su gotovo sve iz kamena. Ulice su uredne, imaju nogostupe i penju se iz ravnice prema kastelu, koji stoji u središtu mjesta. Ispod kastela i crkve nalazi se trg, oko kojega su se nekad odvijali mnogi sajmovi, koje su Toplice imale. Na istočnom dijelu Toplica, lijevo od ceste za Ludbreg nalaze se »Žitnjakovi« staklenici i »Tvornica opruga« a na prostoru nekadašnjeg kaptolskog majura »Švajcarija« (blizu sela Lukačevec) predviđena je izgradnja rekreacionog centra.

Ima i dovoljno zelenih površina, među kojima se ističe stari kupališni park, koji se nastavlja u veliki park-šumu sve do podnožja Tonimira. U gornjem dijelu mjesta nalaze se bolnički objekti, dok je u donjem dijelu smješteno »Pučko kupalište«. Izgradnja samoga mjesta vrlo je interesantna i urbanistički se dosta razlikuje od ostalih većih naselja u ovom kraju, pa pruža i vrlo skladnu sliku, koja se iznenada iza jednog zavoja pojavljuje pred očima putnika kada prilazi Toplicama s južne strane, zagrebačkom cestom. Vijenac gustih, šumom obraslih brda, koja okružuju Varaždinske Toplice sa sviju strana, zaštićuju samo mjesto od oštrih vjetrova i uvjetuje vrlo ugodnu klimu.

2.

VARAŽDINSKE TOPLICE U PRETHISTORIJSKO DOBA

Naselje, kao i sam položaj naselja, Varaždinske Toplice imaju zahvaliti jedino postojanju termalnog vrela. Tu se je život pojavio već vrlo rano, u pretpovijesno doba. Na više mjesta u Hrvatskom zagorju otkrita su bogata nalazišta sa brojnim tragovima ljudskog života još iz starijeg kamenog doba (paleolitika). Razumljivo je, da su nalazi vrućih vrela pobuđivali naročitu pažnju, pa su ih ljudske skupine rado odabirale kao mjesto duljeg boravka, gdje su nalazile i izvor topline, koji im je pružao zaštitu od zime za vrijeme hladnih godišnjih doba. Upotrebom termalne vode došli su ljudi doskora u priliku da upoznaju i njena ljekovita svojstva, pa je to bio još jedan od razloga, da su se ljudi zadržavali u blizini takvih vrela. Ljekovita moć termalne vode dala je povoda ljudima da u njima naziru djelovanje kakve nadprirodne sile, duha ili božanstva, koje je sklono čovjeku, pa su takva mjesta vremenom postajala i središta izvjesnog kulta.

Tako su i vrela Varaždinskih Toplica privukla oko sebe prve ljudske skupine, koje su ih otkrile u ovom kraju. To nam potvrđuju nalazi iz velike sedrene pećine, zvane Gradišće na zapadnoj strani Toplica. Iza ove pećine nalaze se i danas dva jako zamuljena termalna vrela, čija se voda ruši malim slapom preko gomile sedre, koja se istaložila uz eruptivne stijene u korito nastalo od urušene spilje. Velika pećina 15 m debelog sloja taložne sedre, služi već više stoljeća kao općinski kamenolom za građevni materijal. Nekada je ona u svojim šupljinama i spiljama pružala ljudima skloništa i nastambe, pa su vađenjem kamena ostaci tih nastamba, a s njima i mnogi tragovi tog davnog života uništavani i nestajali. Tu je nađeno nekoliko kamenih noževa, strugala, kao i sitnijeg kamenog oruđa, dvije čeljusti spiljskog medvjeda sa više zubiju i dijelova nogu, dok je na još nekim mjestima u istoj pećini nađeno rebara pragoveda i kosti drugih životinja. Na raznim drugim nalazištima otkrivene su također kosti diluvijalnih životinja, kao nosoroga, mamuta, jelena, hrčka i drugih, po kojima se može pretpostaviti prisustvo čovjeka lovca, koji se s njima prehranjivao.

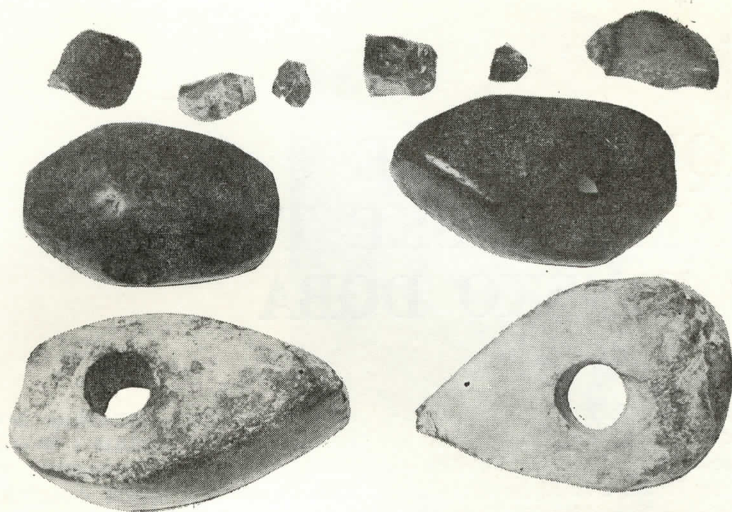
Nalazi iz mlađeg kamenog doba (neolitika) pokazuju nam, da su ljudi živjeli i uz neka druga termalna vrela topličke okolice. Tako je nađeno više kamenih artefakata uz jedno ognjište prilikom kopanja prilaza u bivši vodovodni rezervoar iznad današnjeg glavnog vrela u parku, a uz vrelo u Petkovcu nekoliko fragmenata glinenog posuđa i kamenih sjekira. (Sl. 2.)

Brončano doba je zastupljeno nalazom jedne ostave sa tri lijepa sačuvana srpa i komadom sirove bronce, (sl. 3), dok jedne mađarske novine iz godine 1845. donose vijest, da je u Toplicama nađena jedna veća ostava od 45 komada

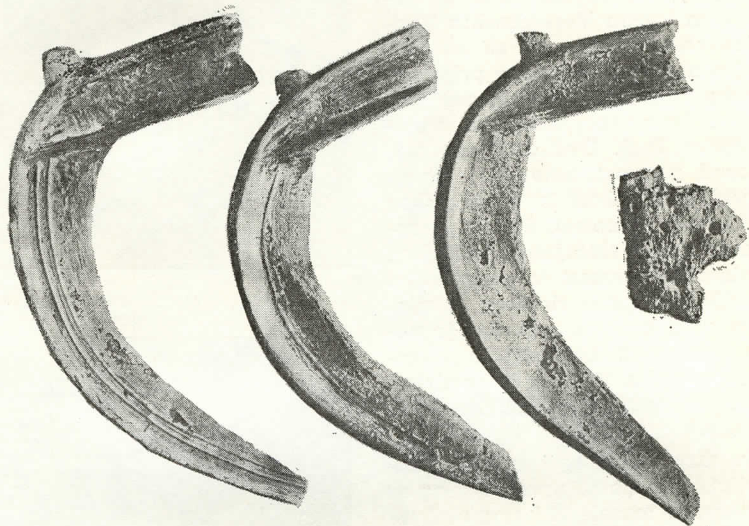
brončanih sjekira, o kojima nažalost nedostaju svi podaci.

Svi ovi nalazi iz najstarijih epoha ljudskoga razvoja pokazuju nam, da je oko topličkih termalnih vrela tekao život gotovo neprekinuto već od starijeg kamenog doba.

Nešto prije 1000 godina pr. n. e. nalazimo na Balkanskom poluotoku razna ilirska plemena, među koja su u IV st. provalili Kelti. Potonji su se ovdje mjestimično zadržali i pomiješali s Ilirima, unaprijedivši rudarstvo, tehniku prerade željeza i lončarstvo. Neki grčki i rimski pisci ostavili su nam dosta podataka o Ilirima iz kojih znamo, da je na prostoru današnje Podravine između današnjeg Maribora i Osijeka živjelo njihovo pleme Jasi. Prof. A. Majer u svojoj studiji o Jasima tumači postanak i značenje tog imena i kaže, da u indoevropskom jeziku ono znači »posjednik vrućih vrela« ili »topličanac«. Ovo je pleme sigurno dobilo svoje ime po tome, što je na svom području posjedovalo više takvih vrela, od kojih su najznačajnija bila Varaždinske Toplice i Daruvar. Iz toga moramo zaključiti, da su ta vrela već tada bila poznata i posjećivana, te da su ih Jasi iskorištavali, a sigurno i uređivali, kad su po njima dobili i svoje ime. Rakovac i Tkalčić, koji su pisali o Toplicama, spominju, da se ovdje našlo novaca iz III i II st. pr. n. e. i to grčkih, tračkih, makedonskih, ilirskih i rimskih republikanskih, što također dozvoljava pretpostavku o izvjesnom većem prometu, koji se tada tu odvijao. Indirektno ovi nalazi novca nam daju naslutiti, da je ovdje postojalo nekakvo kupalište ili s njim povezano svetište, koje je tada bilo dosta posjećivano. I samo ime Varaždinskih Toplica »Aquae Iasae«, koje one nose kroz čitavo vrijeme rimske vladavine, potvrđuje nam postojanje jednog ranijeg ilirskog kupališta, koje su rimski osvajači morali ovdje zateći, gdje su onda svoje vlastito izgradili, dok su mu ime, koje je već bilo poznato po prijašnjim vlasnicima, ostavili. Da je posebno kupalište i ranije moralo postajati proizlazi iz činjenice, što je voda ovog vrela vruća (58°C) tako da se u otvorenom toku vode nitko ne bi mogao kupati. Zato je bilo potrebno vodu najprije ohladiti, što je bilo moguće samo u kakvom bazenu, koji je bio iskopan uz sam tok vode, odakle se voda u njega izlijevala.

sl. 2 — Kameni artefakti iz starijeg kamenog doba (gore)
Kamene sjekire iz mlađeg kamenog doba (dolje)

sl. 3 — Ostava iz brončanog doba

Iliri su mnogo trgovali s Rimljanima, ali su plemena, koja su živjela uz more, gusarenjem ometala rimsku trgovinu i plovidbu, pa su Rimljani već sredinom III st. pr. n. e. vršili ratne pohode na našu stranu Jadrana, kako bi si osigurali gospodstvo i trgovinu na Jadranskom moru.

Rimska vlast na području između Save i Drave definitivno je učvršćena poslije ugušenja ilirskog ustanka (6—9. god. n. e.).

3.

AQUAE IASAE VARAŽDINSKE TOPLICE U RIMSKO DOBA

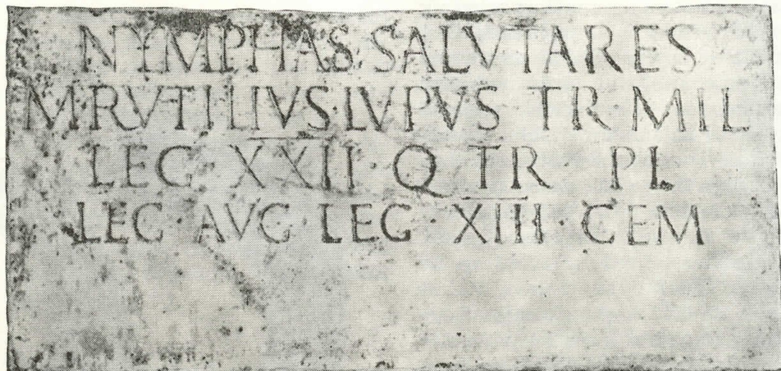
Najstariji antički spomenik u Varaždinskim Toplicama zapravo je samo latinsko ime tih Toplica — Aquae Iasae. Ovo se ime javlja u natpisima i izvorima iz doba rimskog carstva. Poznato je da su Rimljani za imena naselja, najčešće iz praktičnih razloga, uzimali ona koja su označavala položaje prema njihovu cestovnom i graničnom rasporedu, a manjim su dijelom preuzimali imena što su imala korijen u domorodnim tradicijama. Prema tome, u antičkom imenu Varaždinskih Toplica obilježeno je da su na tom mjestu postojale toplice prije dolaska Rimljana i da su one bile nastanjene panonsko-ilirskim plemenom Jasâ. Ova činjenica nije dosad, nažalost, potvrđena arheološkim nalazima iz predrimskog (ilirskog) vremena, što je vjerojatno samo slučajnost. Međutim, intenzivni promet u posljednjim stoljećima prije rimskog osvajanja ovih krajeva potvrđen je nalazima novca, koji potječe iz raznih zemalja Evrope iz predrimskog i rimskog republičkog vremena.

Za razvoj ranijeg i kasnijeg antičkog naselja od prvenstvenog su značenja morali biti termalni izvori kao i pogodni smještaj na raskrsnici starijih putova, koji su išli od istoka na zapad i od sjevera na jug. Vjerojatno je domorocima, kao i kasnije Rimljanima, odgovarao položaj koji je kontrolirao velik dio plodne i prometne doline rijeke Bednje, a istovremeno bio uvučen među brežuljke te je mogao dobro poslužiti za obranu.

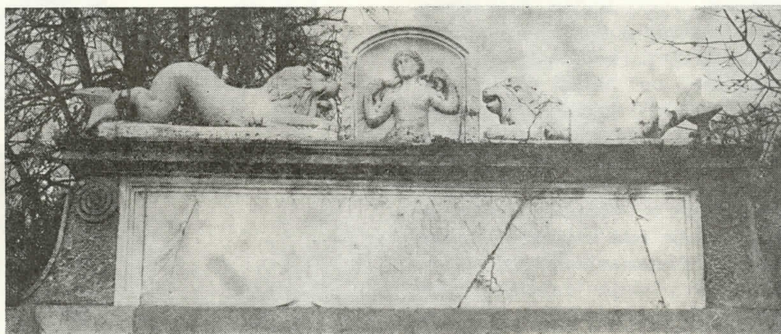
Novija arheološka istraživanja potvrdila su ovu pretpostavku, jer su otkriveni dijelovi ranocarskog naselja (I i II st. n. e.) na samom podnožju topličkog brežuljka u blizini Bednje i spomenutih putova, a istovremeno i ostaci kupališta u blizini današnjeg vrela u parku lječilišta.

Burna povijest Varaždinskih Toplica, koju upoznajemo po rezultatima sistematskih arheoloških istraživanja, nije dugo vremena bila poznata, iako se, u posljednja dva stoljeća, našao veći broj značajnih spomenika. Međutim, oni su bili samo pojedinačno vrednovani pa nisu mogli dati uvid u razvoj Toplica kao antičkoga kupališnog naselja, iako daju podatke o kupalištu, o kultovima (Diana, Silvan, nimfe), o privredi (sajmovi), o likovnoj umjetnosti i dr. (sl. 4)

Od velikog broja spomenutih nalaza — natpisa, žrtvenika, reljefa, dijelova arhitekture — osobito se ističu oni koji su nam sačuvali podatke od prvorazrednog značenja za određene događaje ili vrijeme. Tako je na monumentalnom mramornom zavjetnom žrtveniku zabilježeno da je Marko Fabije Fabulo, carski legat provincije Afrike, boravio i liječio se u Toplicama oko sredine I st. n. e.:

sl. 4 — Zavjetna mramorna ploča »Ozdravljujućim nimfama«

sl. 5 — Portal 19. st. s ugrađenim fragmentima i natpisom izgradnje nimfeja (7. decenij II st. n. e.)

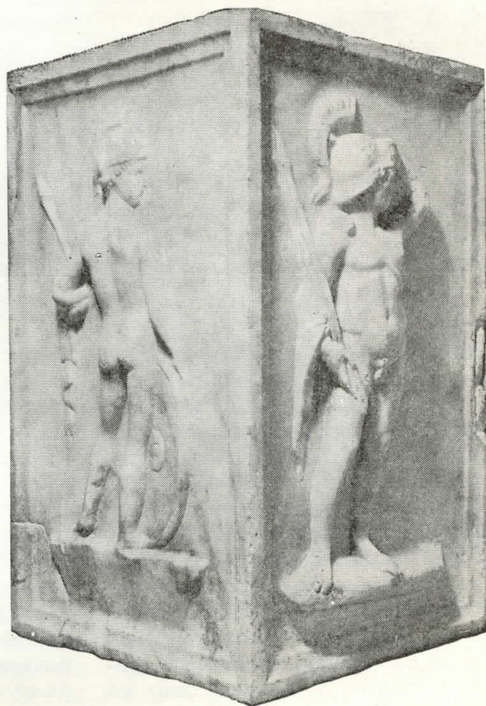
MARCVS FABIVS FABVLVS TRIBVNVS MILITVM LEGIONIS XIII GEMINAE, LEGATVS AVGVSTI PROVINCIAE AFRICAE PRO PRAETORE, LEGATVS AVGVSTI LEGIONIS XIII GEMINAE, SACRVM NYMPHIS

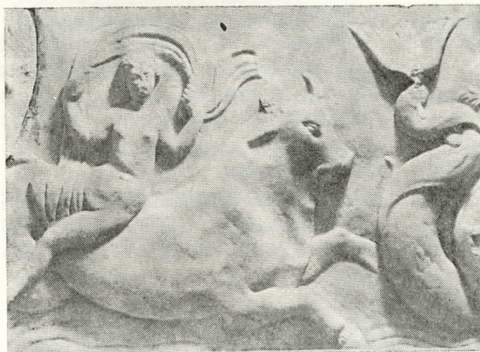
(Prijevod: Marko Fabije Fabul, vojni tribun trinaeste dvostruke legije, carski poslanik, propretor afričke pokrajine, carski poslanik kod trinaeste dvostruke legije, postavlja svetište nimfama.)

Ostaci nimfeja, koji se sastoje od

velike natpisne ploče uzidane u portal parka, od ukrasnih arhitektonskih dijelova ugrađenih djelomično u spomenuti portal ili razmještenih u parku, te od reljefa koji su smješteni u muzejskoj zbirci, govore nam ne samo o bogatstvu i umjetničkom ukusu nego i o vremenu i načinu kada i kako je nimfej bio podignut. Natpis nam otkriva da je općina Ptujska, u čijem su upravnom području bile Aquae Iasae, podigla svetište nimfama u vrijeme vladavine cara Marka Aurelija i Lucija Vera tj. između 161. i 170. godine n. e.: (Sl. 5)
NYMPHIS AVGVSTIS SACRVM, RESPVBLICA POETOVIENSIS MANDATE LVCIO TVLLIO TVSCO LEGATO AVGVSTORVM PRO-PREATORE, CVRANTE T. GEMNIO RVFINO PROCVRATORE AVGVSTORVM (Prijevod: Uzvišenim Nimfama svetište podigla općina Ptujska na zapovijed Lucija Tulija Tuska, carskog poslanika i propretara (gornje Panonije) a nastojanjem Tita Geminia Rufina, prokuratora (financijskog činovnika).)
Kako je izgledao nimfej ne može se sa sigurnošću utvrditi, ali je vjerojatno da je imao izgled slobodno stojeće zgradice (edikule, kapele), što se sastojala od podnožja na kojem su stajali stupovi i polustupovi (pilastri), reljefi i vijenci s ugaonim ukrasima, slično kao nadgrobne edikule na antičkom groblju u Šempetru kod Celja. Na polustupovima javlja se biljni ukras, na jednoj gredi scena lova, sa sačuvanim dijelovima vijenca (arhitrava) bogata dekorativna profilacija, a na zabatu i ugaonim ukrasima morski lavovi i drugi fantastični cvjetni, životinjski i ljudski likovi.
Središnjem dijelu nimfeja vjerojatno je pripadao visoki reljef s nimfama, od kojega se sačuvao samo gornji dio jedne nimfe, smješten također na vrhu portala (Sl. 5). Ostali reljefi vjerojatno su činili okvirni vijenac nimfeja. Na njima su prikazani naizmjenično mladi heroji u ratnoj opremi (Sl. 6), mitološke scene u kojima je simbolizirana snaga vrela i pobjeda zdravlja. Najveća i najsloženija je kompozicija koja prikazuje Evropu na biku (Jupitru) i Amfitritu, ženu Posejdona (gospodara mora) na morskom grifo-

sl. 6 — Heroizirani mladići, simboli zdravlja

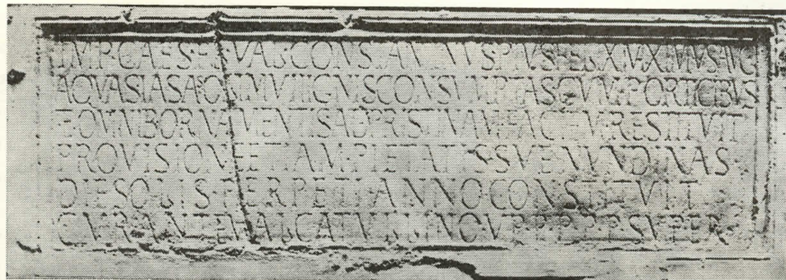

sl. 7 — Detalj kompozicija Evropa i Amfitrita, topličkog eksponata na izložbi »Umjetnost na tlu Jugoslavije« 1971. god.

sl. 8 — Eros na hipokampu

sl. 9 — Ploča cara Konstantina

nu (Sl. 7). Puni su dražesti reljefi s prikazima Erosa na hipokampu (morskom konju) te s uzdama i trozubom, koji simboliziraju pobjedu snage ljubavi nad elementarnim silama prirode (Sl. 8). Cijeli nimfej izveden je od mramora s Pohorja, i to u jednoj domaćoj klesarsko-kiparskoj radionici, koja je djelovala na području antičkog Zagorja i Štajerske (Celje, Ptuj, Varaždinske Toplice). Neki se dijelovi ističu osobitom ljepotom izradbe i kompozicijom pa predstavljaju dostignuća što reprezentiraju umjetnički krug iz kojega su potekli, a istovremeno potcrtavaju neobično značenje nimfeja.

Još jedan ranije nađeni spomenik daje nam važne podatke za proučavanje kupališnog života i razvoja Toplica u kasnijem razdoblju rimskog carstva. To je ploča iz vremena vladanja cara Konstantina (306—336), koja se nalazi u muzejskoj zbirci (Sl. 9). U njoj se dosta opširno govori da je car Konstantin dao obnoviti kupalište, koje je ranije stradalo od požara, i da ga je opremio trijemovima sa stupovima (porticima) i bogatim ukrasom. Osim toga uveo je sajmove svake nedjelje. Prema tome, u to su vrijeme Varaždinske Toplice ponovo dobile na značenju i kao kupalište i kao prometno mjesto, što je vjerojatno bilo povezano s općim težnjama cara da oživi i učvrsti carstvo. Toplice su se naime nalazile u blizini pogranične zone te su kao lječilište i rehabilitacioni centar bile od prvorazredne važnosti za vojsku, a istovremeno su i kao naseobine s dugom tradicijom mogle povoljno djelovati u privrednom, političkom i kulturnom pogledu na širem području.

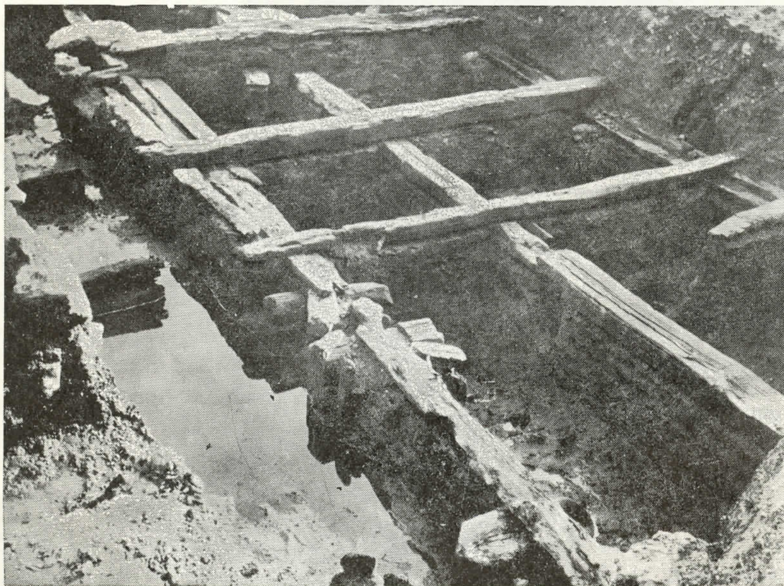
IMPERATOR CAESAR FLAVIVS VALERIVS CONSTANTINVS PIVS FELIX MAXIMVS AVGVSTVS, AQVAS IASAS OLIM VI IGNIS CONSVMPTAS CVM PORTICIBVS ET OMNIBVS ORNAMENTIS AD PRISTINAM FACIEM RESTITVIT, PROVISIONE ETIAM PIETATIS SVAE NVNDINAS DIE SOLIS PERPETI ANNO CONSTITVIT, CVRANTE VALERIO CATVLLINO VIRO PERFECTISSIMO, PAEPOSITO PROVINCIAE PANNONIAE SVPERIORIS. (Prijevod: Cezar Flavije Valerije Konstantin, pobožni, sretni, najveći, uzvišeni, vratio je raniji izgled Toplicama, koje su stradale od požara, s porticima i svim ukrasima. Također je svojom brigom odredio da se svake nedjelje u godini održavaju sajmovi. Brigu oko toga imao je Valerije Katulin, najodličniji muž, zapovjednik provincije Gornje Panonije.) Ovi podaci o Konstantinovoj obnovi Toplica svakako su bili interesantni, ali su do nedavno ostali samo vijest koja nije imala nikakve konkretne arheološke potvrde.

Prema svemu dosad spomenutom, svi stariji nalazi, iako važni po svom sadržaju, ipak nisu mogli dati uvid u užu lokaciju, rasprostranjenost i karakter antičkoga kupališnog naselja. Tek sistematskim arheološkim istraživanjima, koja traju od 1953. godine, mogli su se vrednovati ovi stariji nalazi, koji su bili u isto vrijeme putokaz za određivanje razdoblja i sadržaja otkrivenih spomeničkih kompleksa.

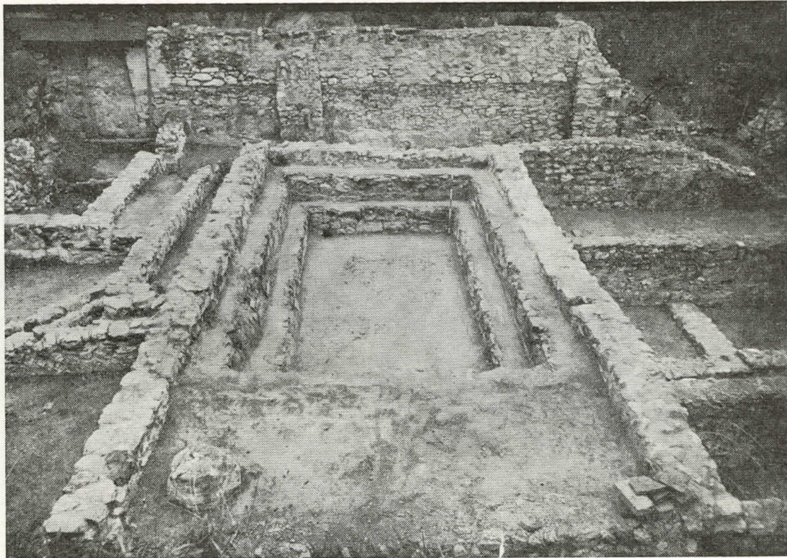
Prije početka terenskih radova, istraživanja i iskopavanja, ispitan je prethodno čitav teren i sistematizirana je sva građa i svi podaci o ranijim nalazima. Primijećeno je da je najveća gustoća i količina nalaza, i to onih najvrednijih, bila na mjestu i u bližoj okolici današnjeg partera parka. To je izazvalo pretpostavku da se upravo na tom području mogu i dalje očekivati vrijedni nalazi jer je blizina vrela, koje je u antičko doba vjerojatno bilo na istom mjestu kao danas, sigurno uvjetovala prostiranje bar jednog važnog dijela antičkog kupališnog naselja.

Otkriveni dio kupališta ležao je pod debelim naslagama sedre, koja je u stvari talog termalne vode. Razina antičkih toplica bila je mnogo niža od današnje, koja je upravo povišena taloženjem

sl. 10 — Ostaci drvene arhitekture

sedre. Na taj je način protumačena narodna predaja da su Toplice propale u zemlju. Pri tom narod krivo tumači staro sjećanje, povezujući propast Toplica s elementarnom katastrofom, u kojoj bi one momentano utonule. Slojevi sedre i antičke ruševine u njima pokazuju da je proces nestajanja antičkih Toplica dugo i postepeno trajao. Oni dijelovi antičkoga kupališta preko kojih se neposredno rušila bujica termalne vode, nakon njihove propasti, ispunjeni su i obavijeni krutom sedrom, a urušena građa, zalivena sedrom, stvorila je vrlo tvrde gromade, koje su se uglavile osobito u vratima i užim prolazima. Međutim, na mjestima gdje se voda nije valjala nego je tekla lagano i bez zapreka, sedra se taložila u pravilnim slojevima, tvrdim, polutvrdim i rastresitim. Upravo toj sedri ima se zahvaliti što je antička arhitektura ostala tako dobro sačuvana. Samo na onim mjestima gdje se u prošlosti već kopalo i vadilo sedru za građevinske svrhe, antička arhitektura i spomenici djelomično su oštećeni, a izbačeni slojevi sedre zamijenjeni su ubačenim suvremenim nasipom. Taloženje sedre, nakon posljednjeg i definitivnog uništenja antičkih Toplica potkraj 4. st. n. e., prouzročilo je u izvjesnoj mjeri ne samo promjenu nivoa tla nego i formiranje novih terasa topličkog brežuljka. Time se donekle izmijenio i reljef pejzaža. Terase su i ranije morale biti svojstvo tla te su utjecale na urbanističku koncepciju antičkog naselja, a taj su karakter sačuvale i do danas.

sl. 11 — Veliki kupališni bazen

Na najgornjoj i najširoj terasi, u blizini vrela, smjestila se jezgra kupališnog dijela naselja s odgovarajućim uređajima i reprezentativnim javnim zgradama i spomenicima. Na ostalim terasama nalazili su se stambeni i trgovački dijelovi, a uz prolazne ceste, po antičkom običaju, pružala su se groblja. Najstariji dosad otkriveni stambeno-trgovački dio smješten je na južnom dijelu podnožja topličkog brežuljka, na muljevitom i podvodnom tlu, a leži sjeverno od današnje Bakarićeve ulice, nedaleko križanja cesta za Zagreb i Ludbreg. Zasad je istražena tek manja površina od nekoliko stotina kvadratnih metara, ali su dobiveni vrlo interesantni podaci o smještaju, karakteru i načinu života stanovnika što su ovdje obitavali. Izbor tla, mada močvaran, bio je uvjetovan pogodnim položajem prema rijeci Bednji, nizinskim pašnjacima i obradivoj zemlji, te blizini prometnih putova. Možda ga je diktirao i nedostatak povoljnog i prostornog smještaja na gornjim terasama padina, koje su vjerojatno već od ranije bile nastanjene domorodnim stanovništvom.

Istraženi dio naselja nastao je u drugoj polovini 1. st. n. e. i trajao je dulje vremena, mijenjajući i svoj karakter i način gradnje. Prvotno je to bilo drveno naselje, od kojega su zasada djelomično ispitana dva objekta; ono se širilo u svim smjerovima u dužini od nekoliko stotina metara. Sačuvani su drveni temelji s podovima i sistemom drvenih potpornja (pilotaža). Zgrade su imale vrlo izdužen tlocrt (više od 20 m). Temelji su od hrastova drveta, koje je fino obrađeno i izvrsno sačuvano, a pokazuje tragove tesarske pile i bradve. Za potpornje i pilotažu korištena je osim hrastovine i različita crnogorična i bjelogorična građa, od kolaca i granja do velikih stupova. Zanimljivo je da je drvo ostalo posve nepromijenjeno oblikom i bojom, a čak se na pojedinim mjestima sačuvala i kora. (Sl. 10)

Brvna, od kojih neka imaju dužinu i do 7 m, spajana su na razne načine — od jednostavnog sklopa na rub do uklapanja na zub, te pomoću vezova. Na pojedinim brvnima vide se utori za okomite potpornje, odnosno za gornje dijelove konstrukcije zidova, koji su vjerojatno bili izrađeni od greda i dasaka. U nekim prostorima temelja sačuvali su se ostaci podova od jelovih dasaka, ispod kojih je bila podloga od ilovače, nasipa i drvenog iverja. U nasipu je nađeno mnogo ulomaka glinenog posuđa. Sve konstrukcije u drvetu izvedene su velikom pomnjom, a dotrajali dijelovi popravljeni su i krpani na vrlo vješt način.

Sveukupna obradba drveta ukazuje na tehnička dostignuća koja su dijelom nasljeđe domorodnih tradicija, a dijelom primjena iskustva i vještine rimskih drvodjelaca. Na mnogim dijelovima drvene građe vidljivi su tragovi gorenja, po čemu se može zaključiti da je ovaj najstariji dio naselja stradao u požaru.

U svim prostorima ovih drvenih kuća, kao i oko njih nađeno je veliko mnoštvo različitih predmeta kojima su se stanovnici služili, a možda djelomično i trgovali. Uz obično glineno posuđe za dnevnu upotrebu, različitih oblika, kvalitete i ukrasa, nađeno je i mnogo raskošnije robe (terra sigillata, terra barbotina, terra nigra), koja je uvezena iz raznih krajeva Evrope (Italije, Galije, Germanije). Glinene svjetiljke-uljanice služile

sl. 12 — Sjeverni dio kupališnih prostorija

su za rasvjetu. Od pokućstva iz razumljivih se razloga (požar) nije mnogo sačuvalo, ali je nađena bogato tokarena drvena noga, koja vjerojatno pripada ležaljci ili škrinji. Od sitnog pribora otkriveni su liječnički instrumenti, igle, ukrasne kopče (fibule), perle od stakla i kosti, kockice i pločice za društvene igre, dječje igračke i dr. Nađeno je i 13 komada novca. Osobito su interesantni nalazi ostataka namirnica — kosti goveda, konja, svinja, peradi i riba, zatim koštice bresaka i šljiva te lješnjaci. Zanimljivo je da ima dvije vrste bresaka i da su se one relativno rano pojavile u ovom kraju, iako je poznato da su breskve u Evropu donesene od rimskih legionara potkraj rimske republike.

Svi prikupljeni nalazi i podaci pomažu nam da možemo odrediti vrijeme kada je ovaj dio naselja nastao i koliko je trajao. Ono je podignuto u drugoj polovini 1. st., a trajalo je do u drugu polovinu 2. st. Naselje je moralo stradati u ratu, kad je bilo i spaljeno. Vjerojatno je to bilo u doba provala Markomana i Kvada (161—180. god.). O ratnim operacijama govori i nalaz kamenog projektila od antičkog bacačkog oružja (baliste ili katapulta), koji je nađen u jednoj od otkrivenih drvenih zgrada. Nakon razaranja i minule ratne opasnosti naselje je kasnije opet obnovljeno na istom mjestu, s time da su ostaci izgorjelih drvenih kuća poslužili djelomično kao neka vrsta učvršćenja terena za kamene temelje novih zgrada. Pri tom je zanimljivo da su kamene građevine zadržale istu orijentaciju kao i drvena arhitektura, pa je s malim pomakom sačuvan i cestovni prolaz pravca sjever-jug, koji je postojao između dviju drvenih kuća. Nađeni su temelji od dviju, a možda i triju zgrada. One su grupirane tako da je između njih uski razmak, tek dovoljan za širu okapnicu. Njihov karakter i prava namjena može se tek pretpostaviti. Vjerojatno su, kao i drvene kuće, služile u stambeno-trgovačke svrhe. Temelji su izvedeni od velikih, tek djelomice pritesanih kamenih blokova, među koje je uglavljeno lomljeno kamenje. Na nekim mjestima blokovi su složeni na »riblju kost«, koja se tehnika u rimskoj arhitekturi najčešće javlja u provinciji, osobito na loše nosivom tlu kao što je ovaj u Bakarićevoj ulici. U jednoj kamenoj zgradi sačuvan je i dio poda, koji je pažljivo izveden u nekoliko slojeva (kamena podloga, naboj ilovače i gornji crveno žbukani sloj). U slojevima, koji su prekrivali prostore kamenih kuća, nađeno je također mnoštvo ulomaka keramike i stakla, a prema njihovu karakteru mogu se staviti u vrijeme s kraja 3. i u 4. st. n. e. Istraživanja, koja su vršena u ovom stambeno-trgovačkom dijelu antičkog naselja, nisu završena te nam stoga ne mogu u potpunosti osvijetliti svakodnevni život stanovnika antičkih Toplica. Ipak i dosadašnji rezultati pokazuju da je taj život bio intenzivan i dinamičan. Stanovnici su razvili živu trgovinu, za što je dokaz veća količina luksuzne uvozne robe. Međutim, oni su imali vlastitu proizvodnju, osobito lončarskih i drvodjelskih proizvoda. U blizini ovog dijela naselja otkriven je ostatak lončarske peći, oko koje je bilo rasuto dosta ulomaka obične kućne keramike.

Prema cijeloj situaciji čini se da je ovo naselje ležalo periferno prema ostalim dosad neistraženim

i neotkrivenim stambenim dijelovima, koji su se vjerojatno smjestili po terasastim padinama topličkog brežuljka.

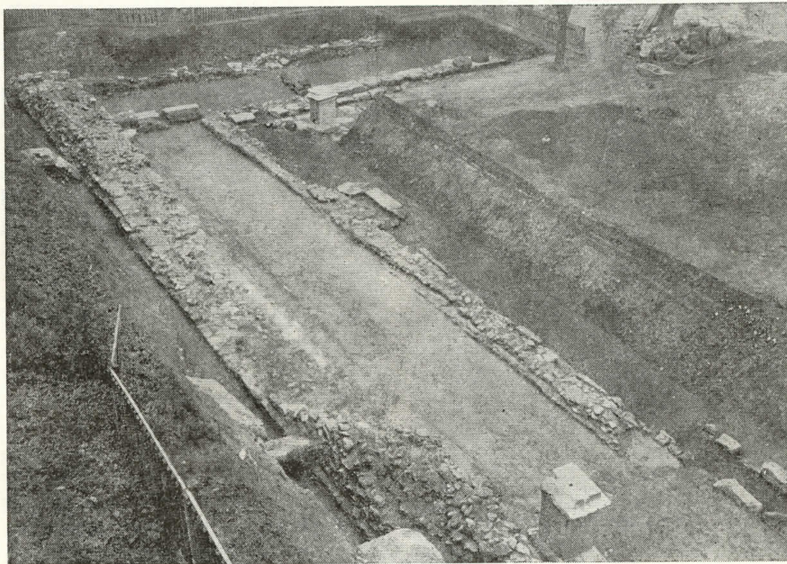
Međutim, istovremeno i paralelno s razvojem stambenog i trgovačkog dijela naselja možemo detaljnije pratiti kupališni dio, koji je izgrađen na najgornjoj terasi u blizini termalnog vrela. Već je istaknuto da je prostor u blizini vrela bio i morao biti od najvećeg interesa za razvoj kupališnih uređaja, koji su u stvari sačinjavali bitni faktor života cjelokupnog antičkog naselja. Gledano s tog aspekta, postaje nam razumljivo da se na tom relativno malom prostoru puna četiri stoljeća razvijala vrlo intenzivna građevna djelatnost. Za to vrijeme mnogo je toga izgrađeno, pregrađeno, srušeno i opet obnovljeno, ili je pak mijenjalo svoju namjenu. Najstariji su dijelovi bili zatrpani ili su ponekad poslužili kod temeljenja drugih objekata, a neki su njihovi dijelovi bili uklopljeni u arhitekturu kasnijega vremena. Pri tom se ne smije zaboraviti da su se uređaji trošili te su radi dotrajalosti morali biti izmijenjeni. Osim toga zapažaju se i tragovi paljenja i razaranja za vrijeme ratova, kao i obnove nakon istih. Sve se to odvijalo neprekinuto u toku nekoliko stoljeća. U međuvremenu mijenjale su se i navike i običaji, pa su pojedini stariji objekti dobili novu namjenu, dok se razumljiva težnja za reprezentacijom u pojedinim razdobljima različito manifestirala. Radi toga su se najstariji zidovi i kanali sačuvali samo fragmentarno, pa se ne može rekonstruirati prvobitna kompozicija objekta kojima su pripadali. Za te zidove karakteristično je da su izvedeni u solidnoj tehnici, a po svojim dimenzijama pripadali su monumentalnim zgradama. Građeni su od blokova žutog pješčenjaka, koji se kasnije nije upotrebljavao a i danas se rijetko nalazi na tom području.

Kao što se ne mogu odrediti pojedini od tih najstarijih objekata, tako je zasad nemoguće stvoriti sliku o urbanističkoj koncepciji kupališta iz toga ranog vremena. Već je u prvoj polovini 1. st. u jugozapadnom dijelu parka izgrađen kupališni kompleks, od kojega su sačuvana dva pačetvorinasta bazena i veći broj prostorija. Veći bazen s pristupnom platformom ima dužinu od 10 m, a širinu 5,50 m. Šupljina bazena imala je unaokolo dvije klupe-stepenice na kojima se moglo udobno sjediti; sa strane platforme bila je još jedna niža stepenica, koja je olakšavala postupni prilaz bazenu. Bazen je od dna do vrha bio ožbukan s nekoliko slojeva nepropusne žbuke, koja je bila uglačana na površini pa je djelovala kao imitacija kamena. (Sl. 11) Zapadno od njega ležao je drugi bazen, dug 6 m i širok 5,30 m, koji također ima dvije prilazne stepenice i zidove ožbukane crvenom nepropusnom žbukom. Na oba bazena nadovezuje se niz prostorija različite veličine i namjene. Ovaj dio kupališta izgrađivan je dulje vremena, te su u njega uklopljeni stariji temelji, zidovi i prostori. Iz oba su bazena kanali, vrlo dobro sačuvani, odvodili vodu u veliki i glavni južni kanal. Svi su kanali opločeni opekom i ožbukani nepropusnom žbukom.

Istočno od velikog kupališnog kompleksa uzdiže se monumentalna građevina, sačuvana do visine od oko 3 m, koja je velikim zapadnim vratima bila s njime povezana. Ne znamo točno njenu pravu namjenu u vrijeme njezine izgradnje. Oblikom je predstavljala pravokutnik veličine 22,50 m × × 11,50 m. Na uglovima i bokovima bila je pojačana polustupovima (pilastrima). Kako je svojim monumentalnim razmjerima bila značajan objekt kupališnog sklopa, ona je dugo vremena održavana, a njen uređaj usavršavan. Tako joj je kasnije ugrađen sistem za grijanje toplim zrakom (2. st. n. e.). Ispod ožbukanog poda nalazili su se kanali, sprovodnici toplog zraka, a na zidove su stavljene šuplje opeke, kroz koje je također strujao topli zrak. Preko njih je došla zidna žbuka. ukrašena zidnim slikarijama. Pod je bio uglačan, a zidne slikarije pojačavale su veličinu prostora. Od velikih oslikanih površina sačuvalo se relativno malo, ali i ti fragmenti svojim živim bojama, rasporedom i kvalitetom rječito govore o ukusu onih koji su ih naručili kao i onih koji su ih izveli. Slikarije su u stiliziranom obliku imitirale arhitektonske ukrase te su se sastojale od širokog crvenog pojasa u donjem dijelu zida, koji je bio razdijeljen okomitim trakama (imitacija pilastara) crne boje, a u sredini svakog polja nalazila se crna vitica vinove loze. Iznad toga bila su opet uokvirena polja crvene boje i horizontalni pojas s jajolikim ukrasom u žutoj, smeđoj i bijeloj boji. Može se pretpostaviti da su unutar crvenih polja bile i figuralne kompozicije. Na stropovima su ukrasna polja imitirala arhitektonske kasete.

Ovako je izgledala oprema zgrade u vrijeme careva Antoninske dinastije (2. st.), koji su bili po-

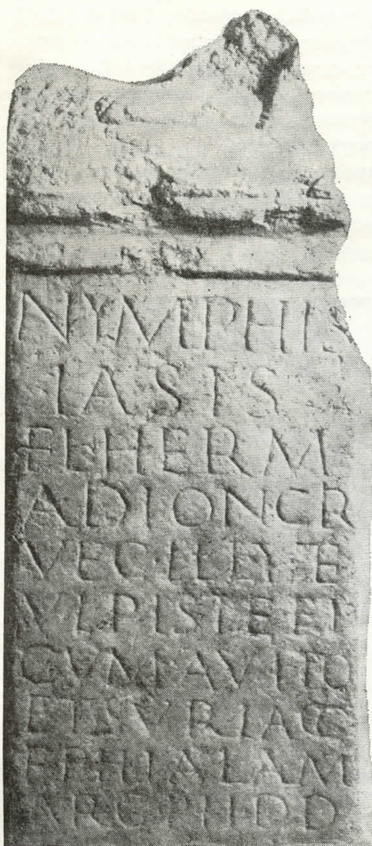
sl. 13 — Pogled na dio foruma

znati po svojoj građevnoj djelatnosti u Panoniji. Ranije spomenuti nimfej također je pripadao tom vremenu.

Markomanski ratovi (druga polovina 2. st.) ostavili su svoj pečat razaranja na čitavom kupališnom kompleksu, pa su pojedine zgrade i uređaji bili nakon toga popravljeni i obnavljani. Kupalište je tokom 3. st. ponovo stradalo, ali se ne zna prilika i pobliže vrijeme kada se to dogodilo. Ipak se može pretpostaviti da su provale Germana, osobito Gota, prouzročile požar i uništenje, koje spominje ploča cara Konstantina Velikog. Za vrijeme vladavine toga cara kupalište je potpuno obnovljeno, pa je najveći broj spomenika sačuvan baš iz tog vremena. Stari objekti, djelomično sačuvani, ponovo su dograđeni ili adaptirani za nove potrebe, a niz novih objekata izgrađen je u želji da se stvori monumentalna kupališna cjelina. Tom je prilikom pretvorena i velika pačetvorinasta zgrada iz starog kupališnog kompleksa u kupališnu baziliku, a umjesto sjevernih vratiju dobila je monumentalni južni portal sa stubištem i predvorjem sa stupovima. U unutrašnjosti je u sjevernom dijelu ugrađen polukružni prostor (exaedra), nadsvođen polukupolom koju su nosili snažni stupovi i veliki triumfalni luk. Iza ove nalaze se bočni prolazi koji vode u svlačionice. Kroz njih je bio prilaz u neposredni kupališni pogon. Tu su se izmjenjivali prostori i bazeni, polukružnog i pravokutnog oblika, za hladnu, toplu i vruću kupelj kao i za znojenje. Sistem grijanja toplim zrakom proveden je po potrebi potpuno ili djelomično. U pojedinim prostorijama svi su zidovi i pod bili grijani, dok su u drugima zagrijavani samo pojedini dijelovi (Sl. 12) Našlo se i nekoliko peći, od kojih je najveća i najbolje sačuvana ona ispod bazena za znojenje; u njoj je nađeno mnogo nagorenih komada hrastova drva. Lijepo su sačuvani i dovratnici i pragovi mnogobrojnih vratiju, koji su međusobno povezivali sve prostorije.

sl. 14 — Votivni žrtvenik s posvetom »NYMPHIS IASIS«

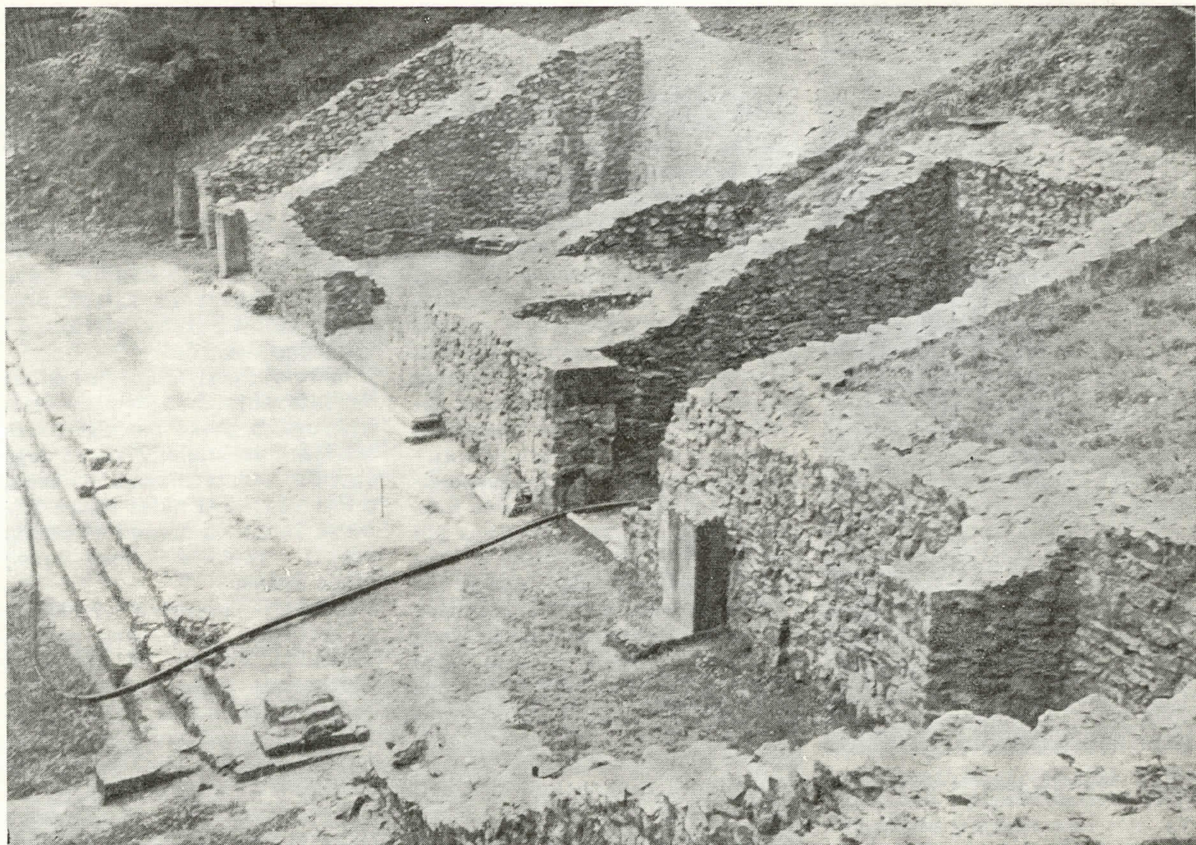

Kao što je arhitektura, tako su i zidne slikarije najviše sačuvane iz tog kasnoantičkog razdoblja. Nađeno ih je u većim površinama na zidovima gotovo svih kupališnih prostorija, a isto tako mnoštvo fragmenata što su otpali sa stropova i zidova. U donjim dijelovima zidova javlja se isti ukras kao i na zidnim slikarijama, tj. crne okomite trake i vitice vinove loze. Na gornjoj plohi zidova nalaze se također od ranije preuzeti motivi, a pored toga niz drugih, uglavnom geometrijskoga karaktera u vrlo živim i svježim bojama (četverokuti, trokuti, mnogokuti, rombovi, ružice, zvjezdoliki i zupčani ukras, nizovi ukrasnih zrna itd.). Osobito je omiljena imitacija mramornih ploča, kojima je npr. bila ukrašena cijela vanjska strana eksedre. Ovo oponašanje skupocjenog mramora karakteristično je za to razdoblje, u kojem se zrcali želja za reprezentacijom, no za nju nedostaje odgovarajuća materijalna baza.

U cijelom načinu Konstantinove obnove vidljivo je ne samo korištenje vrijednih uzoraka (motivi slikarija) nego i upotreba starih građevinskih i ukrasnih dijelova. Neki su od njih privedeni prvobitnoj svrsi, a drugi uklopljeni u nove objekte ili prostorije. Sve to ukazuje i na opadanje stvaralačke snage, a ujedno i na štednju, koja je rezultat smanjenja ekonomske moći carstva. Ipak za vrijeme i ambijent u kome su nastali, ovi su spomenici natprosječna dostignuća, jer nose u sebi mnogo osebujnosti. Osim toga, solidna tehnika izvođenja dokaz je visokog nivoa poznavanja tehnoloških procesa i postupaka, a osniva se na najboljim obrtničkim tradicijama. Konačno, i primjena određenih ukrasnih motiva i kolorističkih efekata daje dojam specifičnog stilskog htijenja, u kome su u isto vrijeme sažeti opći umjetnički principi 4. st. n. e. kao i ustaljeni ukus domorodnog stanovništva. To se osobito može zapaziti kod slikarija, na kojima se beskonačno nižu cvjetni ili geometrijski motivi vrlo šarenih i živih boja, što sve podsjeća na pučki ukus i tkanine, koje još i danas žive u narodu ovoga kraja.

Sjeverno od ovoga kupališta, kojemu je Konstantinova obnova dala svoj pečat, otkriven je monumentalni forum s trijemovima i kapitolijem. Središnji prostor foruma (trg) ima veličinu 26 m × 23 m, a sa sve četiri strane nalaze se trijemovi (portici) veličine 27 m × 5 m. (Sl. 13). Prema sjeveru vodi veliko stubište (širine 23 m) na platformu s koje se prilazilo kapitoliju. Južno i istočno krilo trijema većim je dijelom potpuno otkriveno, te se pokazalo da je bilo povezano neposredno s kupališnim trijemom, a isto tako da je postojao veliki središnji portal, koji je odgovarao cirkulaciji sjever — jug u kupališnom kompleksu. Stupovi portika bili su građeni različito, pa je pored glatkih bilo i kaneliranih ili onih s imitacijom kanelura. Kapiteli su bili rimskog korintskog kompozit-stila kasnocarskog razdoblja. Grednjak (arhitrav) također je bio različito raščlanjen — zupčastim nizom, jajnicama ili lezbijskom kimom. Osobito su bogato izvarirane konzole, koje su se nalazile s unutrašnje strane trijema. Ukrašene su bilo floralnim (akant) ili figuralnim ukrasom — muške i ženske maske, lavlje glave i protome konja.

Sjeverni portik nije završavao ravnim arhitravom nego lukovi-

sl. 15 — Kapitolij sa stubištem

ma, od kojih su nađena dva urušena u blizini stubišta. Podnožje unutrašnjeg zida istočnog i zapadnog trijema obloženo je ortostatima, za koje su jednim dijelom poslužile zavjetne ploče s natpisima. Ovi su spomenici sekundarno upotrijebljeni, te su bili posvećeni nimfama i Fortuni od vojnika i beneficijara (1. do 3. st). Jedna ploča spominje topličke, odnosno jasijske nimfe (Nymphis Iasis). (Sl. 14).

Ova činjenica upozorava na građevne faze foruma, a to još više potkrepljuje istraživanje ispod njegova pločnika i podova trijemova, gdje su nađeni arhitektonski ostaci — zidovi i kanalizacija iz starijih faza. Trijemovi su bili oslikani, te su sačuvane veće površine zidnih slikarija iz konstantinovskog perioda. Međutim, u posljednjoj fazi preko njih je stavljena jednobojna bijela, glačana žbuka.

Spomenutim monumentalnim stubištem, koje je sezalo od istočnog do zapadnog krila trijema, cijelom sjevernom širinom foruma dolazilo se preko triju stepenica na platformu, s koje se ulazilo u hramove kapitolija. Hramovi su se sastojali od triju pojedinačnih prostora s vlastitim krovištem ali s jedinstvenom čeonom fasadom. Fasada je bogato razvedena pilastrima i vratima, te niskim klupicama koje spajaju pojedine pilastre. (Sl. 15).

Od triju hramova kapitolija srednji je najveći (7 m × 9 m), a posvećen je Jupitru. Njegov je portal najmonumentalniji. U toku otkrivanja portala s kamenim pragom nađen je urušen njegov rasteretni luk, koji je bio podignut iznad kamenog nadvratnika. Ovaj je luk, pored ukrasne funkcije, bio i perforacija za ulazak svjetla što je padalo na centralni prostor hrama. Na zidovima su se nalazile veće površine višebojnih zidnih slikarija koje su kasnije, kako smo spomenuli, bile prekrivene jednobojnom bijelom žbukom. Pod hrama također je bio ožbukan, ali je sačuvan samo u najsjevernijem dijelu prostora.

Oba bočna hrama rastavljena su od središnjega širom okapnicom, koja je prežbukana crvenom nepropusnom žbukom i ima kose stijene te na dnu opločenja od dvaju nizova tegula s kosim nagibom, radi odvoda vode. Na fasadi je ispod kasnijeg sloja žbuke vidljiv raniji odvodni otvor.

Hram smješten istočnije, posvećen Junoni, ima veličinu unutrašnjeg prostora 5 m × 4 m. Zidovi su mu sačuvani u visini od preko 3 m, te se i na njima vide veće površine višebojne i bijele žbuke. Pod je bijelo ožbukan i gotovo potpuno rastočen. Prag je monolitan te ima utore i ležišta za dovratnike. U stražnjem dijelu hrama vidljivo je žbukano povišenje, na kojem je vjerojatno stajalo postolje s kipom. Ispred hrama nađeno je monumentalno mramorno postolje s natpisom posvećenim Junoni i Fortuni od općine Ptujske, kamo je sigurno dospjelo nakon njegove devastacije.

Zapadno smješten hram, posvećen Minervi, istih je dimenzija te ima identični prag kao i Junonin

sl. 16 — Minerva, toplički eksponat na izložbi »Umjetnost na tlu Jugoslavije« 1971. god.

hram. U središtu hrama otkrivena je isklesana od mramora statua Minerve, s oštećenom glavom, koja je ležala na samom pragu. Statua je s kacigom i krestom bila visoka oko 2 m i izvanredno je dobro rađena i sačuvana. Predstavlja mladenačku Minervu, u blagom pokretu, fino modeliranog korpusa, nabora i detalja odjeće. Mramor potječe iz pohorskih kamenoloma. (Sl. 16)

Sva tri portala hramova bila su pregrađena odnosno sužavana, što jasno govori o starijim i mlađim fazama gradnje odnosno prigradnje. Baš u dograđenim partijama zidova, koji su smanjili otvor vratiju, našlo se najviše spolija, od kojih su neki vrlo lijepo ukrašeni, dok drugi nose tragove natpisa.

Izljevni otvori na fasadi hramova pokazuju da platforma nije prvotno bila natkrivena, odnosno u prvoj fazi nije bilo sjevernog portika. Nenatkrivena platforma s tri slobodno stojeća hrama, na čiju su prvobitnu fasadu bili svedeni odvodni izljevi, kasnije je bila podvrgnuta izmjenama. Ove su izmjene rezultat potrebe daljnjeg monumentaliziranja prostora platforme kao i efikasnije odvodnje atmosferilija, koje su se u velikim količinama sabirale s padine brežuljka i akumulirale na začeljima hramova. Zbog toga je i sistem okapnica izmijenjen tako da je kanalizacijom odvedena voda od prednje strane fasade hramova, čime je omogućeno da se u potpunosti valorizira monumentalni, sada natkriveni prostor platforme iznad velikog stubišta. Kanali su pod povoljnim nagibom najprije odvodili vodu u kanal začelja hramova, a zatim simetrično u smjeru istoka i zapada te koljenasto kroz nenatkrivene prostorije, koji flankiraju oba bočna hrama. Kanali u ovim prostorima bili su duboki i nadsvedeni, a kroz njih je voda otjecala u glavne odvodne kanale, koji su u smjeru sjever-jug pratili konture istočnog i zapadnog krila foruma. Kao mjera osiguranja i učvršćenje padine, koja je okruživala i nadvisivala veći dio trijemova i hramova, izgrađen je poseban sistem pregradnih zidova, koji su imali zadatak da pridržavaju masu škarpirane građe, kao i velike ploče, koje su poput vijenca pratile obris padine. Na taj je način spriječeno klizanje terena, a arhitektonska kompozicija foruma s trijemovima i hramovima dobila je istaknutu polukružnu konturu, koja je pored zaštitne funkcije predstavljala prostorno definiranje ovoga kompleksa u prirodno oblikovanom pejzažu.

U tlocrtu forum djeluje jedinstveno, ali je analiza njegovih detalja pokazala da je on nastajao u toku nekoliko stoljeća, u kojem je vremenu mijenjao tlocrtnu i kompozicionu strukturu.

Već prije oblikovanja foruma na njegovu su prostoru otkriveni ostaci zidova i kanalizacije, koji po svom karakteru i smjeru odgovaraju arhitekturi kupališnog kompleksa s kojim su bili neposredno povezani. Za to se razdoblje može pretpostaviti da je sjeverna kupališna fasada bila otvorena prema izvoru, te da se pred njom nalazio nimfej i obredni prostor.

Prvu fazu foruma mogli bismo rekonstruirati tako da je prostor prema jugu bio obrubljen trijemom u smjeru istok-zapad, a na sjeveru platformom s najranijim hramovima kapitolija. Iz toga je vremena i figura Minerve (prijelaz iz 1. u 2. st.).

U drugoj fazi izgradnje su južni, istočni i zapadni trijemovi, dok je na sjevernoj strani platforma ostala nenatkrivena (2. st. i prva polovina 3. st.).

U trećoj fazi forum s kapitolijem poprima najmonumentalniji izgled — najveća je širina portala, pilastri, klupice na fasadi, prostrano stubište ispred platforme i višebojne slikarije.

U četvrtoj i posljednjoj fazi dolazi do sužavanja svih triju portala hramova, a preko obojene žbuke stavljena je bijela. I pored toga kapitolij zadržava svoju funkciju, o čemu svjedoči nalaz figure Minerve in situ u sredini zapadnog hrama i postolje Junone ispred njena hrama.

Devastacija hramova vjerojatno je uslijedila za vrijeme pohoda Teodozija Velikog na protucara Maximusa, kojom su prilikom Aquae Iasae, među ostalim, najjače stradale. Kako situacija na terenu pokazuje, čini se da više nisu u cijelosti obnavljane.

Cjelokupna kompozicija foruma, s trijemovima i kapitolijem predstavlja rjeđi tip te vrste u arhitekturi i urbanizmu cjelokupnog rimskog carstva. Karakteristično je da ima relativno male dimenzije, a da se kapitolij sastoji od triju samostalnih hramića, povezanih prednjom fasadom, a ne da je jedinstveni hram podijeljen u tri cele. Dosad su poznata samo dva slična foruma s kapitolijem, i to u tuniskoj Sufetuli i južnošpanjolskom Belu. Kako se u sva tri slučaja javljaju male dimenzije foruma s Iročlanim hramovima kapitolija, moglo bi se pretpostaviti da je po srijedi posebna vrsta foruma namijenjena potrebama kulta i obreda. Za forum u Varaždinskim Toplicama ovu pretpostavku potkrepljuje činjenica što su na njegovu prostoru otkriveni još 1843. god. arhitektonsko-plastični dijelovi nimfeja.

U nesigurnim i nemirnim vremenima kraja 4. st. čitavo je naselje bilo opustošeno. Međutim i pored toga što je bilo u ruševinama, ono je još uvijek djelomično korišteno u nepoznate svrhe, jer je npr. s južne strane kupališne bazilike u to vrijeme izgrađen neki objekt, u kojem je bio proveden vodovod

i sačuvana olovna vodovodna cijev. Prema tome, potkraj 4. st. stajale su još uvijek velike ruševine kupališnih zgrada i uređaja. Regulacioni je sistem stradao, te je termalna voda nekontrolirano plavila cijelo područje, valjajući urušenu građu i taložeći sedru. U donjim slojevima sedre nađeni su ostaci naknadno strovaljenih greda i balvana kao i željezni klinovi, što sve govori o postupnom urušavanju gornjih dijelova zgrada. Stoljećima taložena sedra ispunila je sve prostore dok nije debelim slojem pokrila cijelu antičku arhitekturu. Zahvaljujući solidnoj izvedbi zidova i kvaliteti materijala, sačuvali su nam se do danas mnogi ostaci ovog kupališnog naselja. Oni nam živo govore o dvijetisućegodišnjoj tradiciji kupališta u Varaždinskim Toplicama, u kojima su živjela različita plemena, dok se napokon u te krajeve nisu doselili Slaveni, čiji potomci i danas ovdje prebivaju. Aquae Iasae bile su veliki naseobinski, termalni i kulturni-historijski centar, kojemu su, zahvaljujući termalnim izvorima, u toku nekoliko stoljeća (od 1. do 4. st.) gravitirali svi veliki centri Jugozapadne Panonije.

4.

VARAŽDINSKE TOPLICE U SREDNJEM VIJEKU

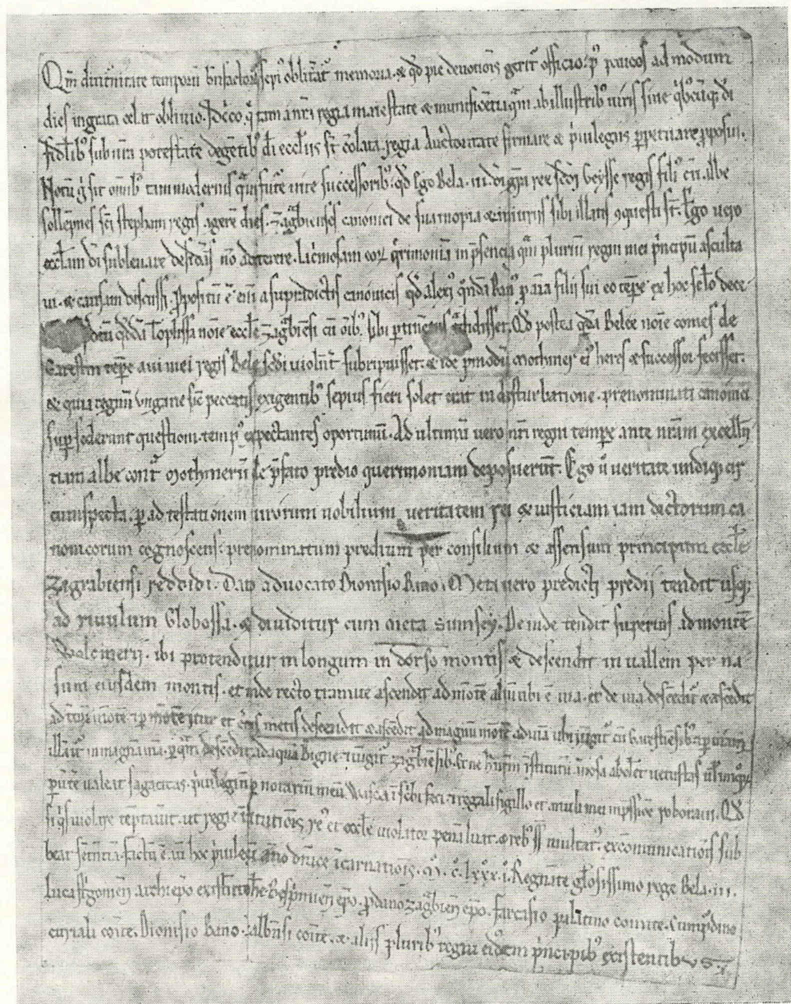
feudalni odnosi do kraja 16. st.

Prošlo je gotovo osam stoljeća od propasti i uništenja ovog lijepog rimskog kupališta, a da kroz to dugo vrijeme o našim Toplicama nigdje ne nalazimo nikakvih vijesti. Tada su rimskim starim cestama prolazile skupine raznih barbarskih plemena paleći i uništavajući, a prestrašeno se stanovništvo razbježalo i sklonulo na sigurnija mjesta. Tako je, čini se, kroz dugo vremena zamro i nestao svaki život oko ovih termalnih vrela; popaljena i razrušena kupališta i zgrade nisu više nikome služila, već je preko njihovih ostataka tekla termalna voda i polako taložila svoje 3—4 m debele slojeve sedre, koji su ih potpuno ispunili i prekrili, da iznad njih stvore podlogu, na kojoj će se razviti jedan novi život.

Mnoga plemena kao Gepidi, Markomani, Jasigi, Kvadi, Goti, Huni, Langobardi pa Avari i drugi ovuda su prolazili i nestajali, kao i njihove kratkotrajne države.

Od prestanka rimske vladavine pa sve do sjedinjenja Hrvatske sa Ugarskom, savsko-dravsko međurječje, dobrim dijelom šumovito i močvarno, bilo je u dugim vremenskim intervalima praktično »terra nulius« (ničija zemlja), jer na njemu ni jedna od državnih tvorevina nije uspjela uhvatiti dublji korijen. Rezultat brojnih ratova i pljačkaških pohoda je i taj što iz spomenutog razdoblja s ovog područja nema ni jednog pisanog spomenika. Tek spomenuto stvaranje arpadovske ugarsko-hrvatske države donosi ovom području stabilnost. U to vrijeme nastao je i toplički veleposjed pa od tada nalazimo o našim Toplicama opet vijesti.

sl. 17 — Darovnica Bele III iz 1181. god.

sl. 18 — Pečat dominija Toplice (crtež mr. J. Čabriana)

Varaždinske Toplice spominju se prvi puta u jednoj ispravi, koju je godine 1181. kralj Bela III izdao Kaptolu zagrebačkom u Stolnom Biogradu.

Iz te isprave doznajemo, da je ban Aleksije, koji je banovao u vrijeme kralja Kolomana između godine 1110 i 1116. poklonio toplički posjed Kaptolu zagrebačkom kao zadužbinu za umrlog sina.

Povod ispravi bila je tužba Kaptola, kojemu je u borbama nastalim iza Kolomanove smrti varaždinski župan Belec nasilno oteo ovaj posjed.

Poslije smrti župana Belca njegov nasljednik Moćmer zadrži taj posjed u svojim rukama. Tek dolaskom Bele III na prijestolje godine 1179. smirile su se donekle borbe, pa je Kaptol iskoristio tu povoljnu priliku i uputio svoje poslanstvo kralju, da presudi taj spor. Kralj je svojom ispravom, koja je pisana na koži i pohranjena u Državnom arhivu u Zagrebu, potvrdio Aleksejevo darovanje, dosudivši i povrativši toplički posjed zagrebačkom Kaptolu (Sl. 17). Granice tog posjeda, kako nam ih navodi ova isprava, tekle su od Bednje potokom Globočec zapadnom stranom sela Tuhovec na brdo Vukovec, odavde preko brijega do granice varaždinskih posjeda (Varaždinbrijeg), pa putem prema jugu hrptom brda do Bednje zapadno od sela Črnile. To područje obuhvaća današnje mjesto Toplice i sela Lukačevec, Vrtlinovec, Boričevec, Hrastovec, Petkovec i Črnile.

Sa željom, da Kaptolu nadoknadi gubitak, koji je pretrpio za trajanje tih dugotrajnih borbi, darovao je kralj Bela Kaptolu još posjed Kamešnicu. Taj posjed se prostirao južno od Kalnika uz potok Kamešnicu i Glogovnicu skoro do grada Križevaca ali ga je već godine 1221. Andrija II Kaptolu oduzeo.

U listini kojom Andrija II potvrđuje Kaptolu njegove posjede, iz godine 1217. spominje se i posjed, koji je Kaptol dobio kao poklon od nekog plemića Totara, a ležao je južno od Ljublja i Kozjeg Hrpta, Pece i Kalnika uz potok Ljubeščicu do potoka Bogačeva. Taj se dio spominje još u popisu kaptolskih posjeda godine 1334., dok ga kasnije više ne nalazimo u vlasti Kaptola.

Toplički posjed se znatno povećao darovanjem majke spomenutog varaždinskog župana Moćmera, što se vidi iz jedne povelje kraljevića Bele (kasnije kralja Bele IV) iz godine 1225. Ta darovana zemlja činila je najveći dio topličkog posjeda, a nalazila se uz istočnu granicu darovanja bana Aleksija uz desnu obalu Bednje, od Šumskog potoka (Kokošinec) istočno od sela Piščanovec do potoka Drenovčice (Slatinić) zapadno od sela Slanja, duboko preko sjevernih padina Kalnika sve do Ljublja, Kozjeg Hrpta i Porutine.

Kako su tadanje Toplice izgledale nemamo nikakvih podataka. Sigurno je, da je mjesto teško stradalo u vrijeme mongolske provale godine 1242., koji su prolazeći ovuda opsjedali tvrđavu Kalnik, kada su i gradovi Varaždin i Zagreb pretrpjeli dosta velike štete. Na to nam ukazuje činjenica, da je današnja župna crkva građena u drugoj polovini XIII vijeka, dok nema sumnje, da je na tom velikom crkvenom posjedu i ranije nekakva crkva sigurno postojala, koja je tom prilikom propala.

Još jednom povećao se kaptolski posjed godine 1500. darovanjem Lucije udove Zemče, koja je Kaptolu poklonila selo Kelemen sa više sela i zaselaka u župi suhodolskoj, koji su graničili sa topličkim posjedom sa sjeverne strane.

Kaptol je morao voditi mnoge borbe i parbe za toplički posjed, pa su se razni procesi vodili pred banskim i kraljevskim sudovima sve do u XVIII vijek.

Iza katastrofe kod Mohača godine 1526. i Cetinskog sabora rasplamsale su se borbe između Ferdinanda I i Ivana Zapolje, pa je u tim borbama napao i zauzeo Toplice Ban Franjo Baćani i držao ih od godine 1527. do 1528.

U doba reformacije bili su moćni propagatori protestantizma grofovi Zrinjski, pa su u tim borbama često napadali crkvene i kaptolske posjede, u čemu su ih pomagali i zagrebački građani, već tradicionalni neprijatelji biskupskog i kaptolskog Zagreba. Tako je godine 1531. napao i zauzeo toplički posjed starješina zagrebačkog magistrata Matija Skalić i držao ih dvije godine. Prešavši kasnije u službu Zrinjskih, još ih je u njihovo ime dva puta zauzeo do godine 1546.

Toplički veleposjed protezao se na području županije varaždinske i križevačke, a sastojao se uglavnom od velikih šumskih površina uz nešto oranice i livada u dolini Bednje, te vinograda na južnim i sunčanim padinama Topličke gore i kalničkog gorja. Čini se, da posjed nije u XIII vijeku donosio velikih koristi i prihoda, jer vidimo, kako zagrebački biskup Stjepan II u prvoj polovini XIII vijeka više puta dariva kanonike zagrebačke radi njihovog siromaštva. Šume u ono vrijeme nisu davale velike koristi, a i kraj nije bio gusto naseljen, pa Kaptol nije mogao taj posjed niti sam obrađivati, već ga je razdijelio na više predija, koje je izdavao pojedinim slobodnjacima kao svojim vazalima uz obavezu vjernosti i vršenja izvjesnih službi, te plaćanja stanovite godišnje svote.

U kaptolskom statutu Ivana Arciđakona Goričkoga iz godine 1334. spominju se slijedeći prediji:

Predium Demševec — danas nepoznat

Predium Ivana sina Petkova — danas Petkovec

Predium Boričevec

Predium Tatar — nekad zemlja darovana od Totara

Predium Stjepanov, oko topličke župne crkve

Predium Dijanešević — Dianeševečka Selnica, sjeverno od sela Petkovec

Predium Ortlinovec — danas Vrtlinovec

Predium Štefana Valpota — danas Valpovec

Predium Nikodemuševec — nepoznat, možda Lukačevec

Predium kraj ovog preko brda Ivanova — možda Jarki
Predium Lovrandija — danas Lovrentovec
Predium Jalševec
Predium Drenovec
Predium Mikov — danas nepoznat, i
Predium Leskovec

Ostali dio posjeda dao je Kaptol obrađivati po svojim kmetovima.

Prelazom naturalnog gospodarstva na novčano, kao i uslijed velikih tereta, koje su prouzročili turski ratovi, pa konačno i sve većih potreba feudalaca i njihovih dvorova, postali su i tereti, koje su vlastela nametala kmetovima, sve teži.

Grubi postupak i sve bezobzirnija eksploatacija potpuno su iscrpli i osiromašili kmetove, stavljajući ih u sve očajniji položaj. To je konačno dovelo godine 1573. do velike Gupčeve seljačke bune, koja je bila tako krvavo ugušena, a našla je odjeka i na topličkom posjedu.

Stanovnici samih Toplica nisu bili kmetovi iako su izuzev tzv. tlake morali vršiti sva ostala podavanja, koja su davali i kmetovi. U jednoj nagodbi između Kaptola i Topličana godine 1612. navode se dužnosti Topličana, posebno oko utvrđivanja kaptolskih međa i dovoza živeža u vojne tabore. Iz jednog pisma, koje Topličani pišu Kaptolu, koji je, bojeći se novih seljačkih nemira iza Gupčeve bune nastojao smiriti seljake i urediti odnose na svojim posjedima vidimo, da se oni pozivaju na stare pravice, koje su uživali. U mnogim aktima spominju se toplički župani i suci, koji predvode Topličane u borbi protiv Kaptola. Tako se godine 1376. spominje toplički župan, koji buni ljude protiv gradnje kastela. Godine 1585. Ivan Gredelj podnosi tužbu pred županijskim plemićkim sudom protiv »vještica« Uršule Bešenić i Dore Golubice, i opet godine 1607. Đuro Horvatić i 1612. Ivan Longin toplički suci, predvode topličku općinu na suđenjima povodom tužbi Kaptola radi uređenja urbarijalnih odnosa iza Gupčeve bune i radi gradnje kupališta. U jednoj tužbi, koju podnosi općina toplička protiv Kaptola iz godine 1779. navodi se, da je općina dobila od kralja Karla Roberta godine 1336. pravo trga, koje je kasnije Ferdinand II godine 1627. proširio, o čemu je općina posjedovala i originalne listine, koje je godine 1770. veliki sudac županije varaždinske Stjepan Matačić, došavši službeno u općinu uzeo da ih prepiše, pa ih općina nikad više nije mogla dobiti natrag. Taj navod je općini kao istinit potvrdio varaždinski županijski veliki sudac Adam Labaš dne 20. ožujka 1773.

Ta tužba nam otkriva metode i način borbe koje su feudalci vodili sa slobodnom općinom, da je podčine svojoj vlasti, a isto tako s druge strane, kako bi se općina i ostali podložnici oslobodili feudalnih teških tereta, koji su često išli preko načela humanosti i dostojanstva ljudi. Tu su se upotrebljavala sva sredstva koja su mogla poslužiti svrsi, pa i krađa i falsificiranje dokumenata. U ovoj tužbi se radilo o sporu općine sa Kaptolom radi prava sajmova.

Topličkim dominijem (sl. 18) upravljao je jedan izabrani član kanoničkog kolegija Kaptola zagrebačkog, koji je nosio naslov »spanus arcis et provinciae Toplicensis«, a u novije vrijeme dekan. Za neposredno upravljanje posjedom Kaptol je postavljao kaptolskog kneza ili kastelana. Kaptol je imao na svom posjedu i sudačku vlast, kojoj je pripadalo i tzv. pravo mača tj. izricanje smrtnih kazni. Uz mnoge sudbene progone, koji su se ovdje vršili, vođene su i mnoge parnice protiv »vještica«, pa je ovdje tokom 3 stoljeća spaljen veći broj nevinih žrtava.

Već je naprijed spomenuto da su Toplice dobile još u rimsko doba, početkom IV vijeka od cara Konstantina pravo održavanja tjednih sajmova svake nedjelje tokom cijele godine (vidi sl. 9).

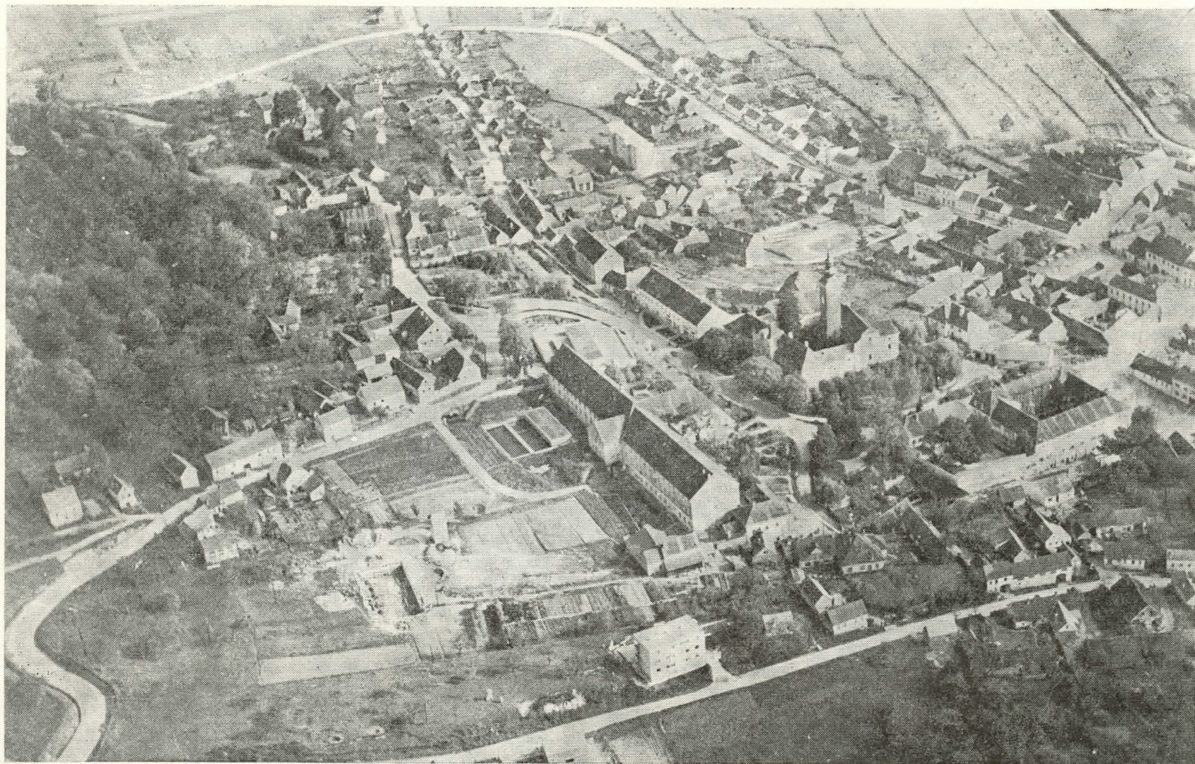
Propašću rimskog carstva propali su i ti sajmovi. I. Tkalčić navodi po sačuvanim ispravama u kaptolskom arhivu, da je na molbu Kaptola ban Mikac godine 1336. opet Toplicama podijelio pravo sajmova, koji su se održavali svake subote kod crkve sv. Martina. Na daljnju molbu Kaptola dozvolio je godine 1456., kralj Vladislav održavanje velikih marvinskih sajmova u danima Miholjica i oko Miholja. Pravo sajmova ponovo je proširio car Ferdinand II godine 1627., pa su Toplice imale 8 velikih stočnih sajmova. Za vrijeme turskih ratova jako su stradale ceste i mostovi, pa je na molbu Kaptola, koji je nastojao unapređiti promet topličkog trga, kako bi imao veće prihode od trgovine, car Ferdinand III godine 1651. podijelio i pravo malte na putevima, koje je Kaptol uzdržavao. Iz jednog popisa cesta i mostova iz godine 1750., koje je Kaptol na svom posjedu uzdržavao, vidimo, da je dužina tih cesta i putova iznosila 35.745 orgija ili oko 28 km, te 32 mosta sa 211 orgija ili oko 1,5 km dužine od kojih su bila 4 velika mosta preko Bednje.

5.

ŽIVOT NASELJA OD 16. DO 19. STOLJEĆA

Provala Mongola u kojoj su mnoga naseljena mjesta teško stradala, a među njima sigurno i Toplice, pa i mnoge borbe koje je Kaptol morao voditi da si osigura toplički posjed, prisilile su ga da ovdje podigne utvrdu.

U dugotrajnim ratovima sa Turcima često je postradala i okolina Varaždinskih Toplica. U tim pohodima Turci su popalili Toplice već 12. V 1540. Godine 1555. opet je zaprijetila Toplicama pogibao od Turaka. Tih godina bilo je u Toplicama i okolici i krajiških vojnika, pa nam jedan popis krajiške vojske iz početka rujna 1554. spominje haramije koji su se na-

sl. 19 — Crkva sv. Martina sa Starim gradom u središtu naselja

lazili na Varaždinbrijegu i 59 graničarskih vojnika u samim Toplicama.

Čestim naletima turskih četa u toku XVI vijeka toplički je posjed bio jako opustošen, pa nam jedna kaptolska isprava iz godine 1600. spominje, da je toplička provincija u prošlim godinama izgubila mnogo stanovnika i kmetova, pa Kaptol oslobađa one, koji su se naselili u kaptolski zaselak Daletinec na 6 godina od svake daće i podavanja. U to vrijeme su vjerojatno prebjezi iz Bosne Filipovići i Ratkovići bili naseljeni u sela Lovrentovec i Škarnik. Turci su još do u drugu polovicu XVI stoljeća ugrožavali Toplički kraj.

Iza propale opsade Beča godine 1683. stala je turska sila sve više opadati, pa su doskora oslobođene od Turaka Lika i Slavonija. Mirom u Srijemskim Karlovcima godine 1699. prestala je turska opasnost za ove krajeve, gdje su oni dva i pol stoljeća nemilosrdno haračili. U tim ratovima je i toplička okolica često stradala i mnogo štete pretrpjela, tako da su i mnoga sela opustjela, a da ipak same Toplice nisu nikada dospjele u ruke Turaka.

Nema nikakve sumnje, da je toplička, vodom bogato i vruće termalno vrelo, oko kojega su se već u prethistoriji stalno zadržavali i naselili ljudi, kao i postojanje velikog antičkog naselja i kupališta, povezanog dobrim cestama, koje su još dugo iza propasti rimskog carstva bile u upotrebi, uvjetovalo stvaranje i razvoj srednjovjekovnog naselja. Već početkom XII vijeka Toplice su središte velikog crkvenog feudalnog posjeda, u čijem centru se nalazi i crkva. Kraj crkve je godine 1376. sagrađen kastel, dok je oko njih nastalo naselje kao suburbium ili podgrad. Nedaleko, iznad kastela, uz topli potok, kojim je termalna voda tekla od izvora i punila opkope i jarke oko kastela, stajala je drvena zgrada kupališta.

Kad su Toplice godine 1336. dobile pravo trga i održavanje sajmova, ti su se održavali oko župne crkve, a od godine 1456. kad je pravo sajma bilo prošireno i na velike marvinske sajmove, oni su bili na trgu, koji se formirao ispod kastela i crkve. Sa trga je vodila cesta jugozapadno prema Zagorju i Zagrebu, dok se druga uspinjala prema kastelu i išla preko Varaždinbrijega u Varaždin i dalje u Kanižu i opet preko Ptuja u Štajersku. Treća cesta polazila je od kastela spuštajući se strmo prema Bednji starom rimskom cestom preko Kozjeg Hrbta u Križevce, a jedan odvojak je išao dolinom Bednje prema Ludbregu, Prelogu i Koprivnici. Uzduž ulica i trga nalazile su se, kao i oko kupališta, u gusto zbijenim redovima male drvene, a djelomično i kamene kućice obrtnika, koji su svoje proizvode prodavali na sajmu, i seljaka, koji su uz dosta siromašnu zemljoradnju ostvarivali svoje prihode od ukonačivanja i prehrane kupališnih gostiju i od puštanja krvi (barbirenja). Te prilike utjecale su i na razvoj topličkog naselja, koje se razvijalo oko trga ispod kastela i oko kupališta u gornjem dijelu mjesta, na najpovoljnijoj terasi ispod samoga vrela. Ta dva dijela, gornje i donje mjesto, razlikovali su se po svojoj funkciji, jer je donji dio služio trgu, a gornji živio od prometa kupališta. Tako je nastala na terasastim padinama vrlo zanimljiva urbanistička cjelina, koja se u mnogome znatno razlikuje od ostalih naselja Hrvatskog zagorja.

Na toplom potoku, koji je proticao kroz mjesto i odvodio vodu iz kupališta nalazili su se mnogi mali mlinovi, koje je iskorištavao Kaptol, a Topličani su morali o njima voditi brigu. Kasnije su te mlinove uživali pojedinci, koji su Kaptolu morali plaćati mlinarinu. U Toplicama je osim barbirskog ceha postojalo i više drugih cehova raznih obrtnika. Nažalost se cehovskog materijala nije do sada gotovo ništa pronašlo, pa je tek predaja sačuvala uspomenu na njihovo postojanje.

Ratovi s Turcima opustošili su velike dijelove Hrvatske, pa su mnoga mjesta ostala pusta i morala kasnije biti nanovo naseljena. Takve prilike nisu povoljno djelovale na razvoj trgovine i obrta, tim više, što su ceste bile zapuštene, mostovi porušeni, a putovi nesigurni od razbojnika, koji su napadali i pljačkali putnike i trgovce, pa je putovanje bilo vrlo nesigurno i opasno još i pod kraj XVIII vijeka. Uslijed toga je promet na topličkim sajmovima sve više opadao i razvoj tog trgovišta sve više zaostajao, jer je i tako ležalo po strani glavnih prometnih i sigurnijih puteva. Toplički je trg naročito mnogo izgubio, kada su sajmovi iz Kamešnice premješteni u Ljubeščicu, koja je imala 12 stočnih sajmova godišnje, a bila je seljacima sjevernog dijela Zagorja bliža i pristupačnija.

Toplice su više puta stradale od požara, pa nam se u XVIII vijeku spominju dva požara, drugi u godini 1778. kada je izgorjela i drvena kupališna zgrada. Uslijed toga sačuvalo se samo nekoliko starijih zgrada, koje su bile građene od solidnijeg materijala. Od urbanističkih zanimljivih cjelina sačuvao se prostor oko kastela i crkve i ulica ispod kastela, zatim Kalnička ulica, uličica koja se odvaja od Ulice maršala Tita nasuprot općine, te kuće uz trg i Nazorovu ulicu, dok je gornji dio mjesta potpuno izmijenio svoje lice prigodom rušenja opkopa i nasipa oko kastela godine 1752. i kasnije gradnje Konstantinovog doma i kupališta, te uređenja parka oko godine 1820.

Od građevnih spomenika najstarija je toplička župna crkva sv. Martina (sl. 19). Nju spominje već u svom popisu župa Ivan Arhiđakon Gorički godine 1334. I. Tkalčić navodi, da domaće listine spominju topličku crkvu već u XIII stoljeću. Možemo sa sigurnošću tvrditi, da je u Toplicama kao u sjedištu velikog crkvenog posjeda Kaptola zagrebačkog već i ranije postojala crkva, koja je u vrijeme provale Mongola godine 1242. propala.

U drugoj polovini XIII stoljeća građena je nova crkvena građevina u gotičkom slogu, koja još i danas stoji iako u vrlo izmijenjenom obliku, koji je dobila kasnijim pregradnjama. Crkva je imala zidani zvonik, koji je u svojoj gornjoj polovini bio drven, a lađu je prekrivao oslikani drveni tabulat, koji je u XVIII stoljeću bio već vrlo trošan, pa je godine 1762. zamijenjen baroknim svodovima, kojom su prilikom i stari visoki gotički prozori pregrađeni i sniženi, a zvonik dozidan i prekriven visokom baroknom lukovicom. Te godine je crkva dozidana, izgrađena nova fasada i podignut kor, za koji su godine 1765. nabavljene i nove orgulje, koje je postavio graditelj orgulja A. Roemer iz Graza. Nešto kasnije dograđena je na južnoj strani kapela žalosne Majke Božje, pa je tada crkva imala 7 oltara. Ostaci stare gotičke arhitekture vidljivi su na tornju i

sl. 20 — Detalj s oltara Francesca Robbe u crkvi sv. Martina

sl. 21 — Zapadni dio utvrda topličkog kaštela, bakrorez iz 1830. god.

na apsidi, koju sa izvanjske strane podupiru 4 gotička pilastra, na kojima se razabiru i stari klesarski znakovi, a u poljima među njima vide se u srednjoj luneti i u pukotinama zida tragovi visokih gotičkih prozora. Uz crkvu je godine 1376. podignut kastel u obliku četvorine, kojoj je crkva tvorila južnu stranu. Prigodom radova unutar kastela nađeno je više grobova, koji nam pokazuju, da se ranije oko crkve nalazilo groblje. Ispod crkve bila je kripta, kojoj je prigodom polaganja novoga poda godine 1912. bio zatvoren prilaz.

Kada se iza velikog zagrebačkog potresa godine 1881. pristupilo rekonstrukciji zagrebačke katedrale, dobila je toplička crkva odanle

sl. 22 — Varaždinske Toplice, akvarel J. Breyer, 1832. god., desno kapelica sv. Duha

dva vrlo lijepa mramorna oltara sv. Barbare i sv. Katarine, koje je naš najbolji barokni kipar Frančesko Robba u četvrtom deceniju 18. st. izradio za zagrebačku katedralu, gdje su oni bili postavljeni uz dva stupa srednje lađe, ispod glavnog oltara (sl. 20). Sa ovih oltara manjkaju dvije mramorne svetačke figure koje se danas nalaze u župnoj crkvi u Sisku. Već nekoliko godina ukazuje se na potrebu reintegracije, tj. vraćanja u izvorno stanje, ovih dvaju vrijednih djela našeg baroka. Godine 1885. oslikao je fresko slikarijama crkveni strop poznati zagrebački slikar Marko Antonini. Te su slike godine 1912. bile vrlo loše restaurirane. Prigodom mnogih restauracija izgubila je crkva cijeli svoj stariji inventar, koji bi i u njenoj unutrašnjosti otkrivao njenu starinu. Imena župnika sačuvana su nam od godine 1429., kada se spominje župnik Kozma i mansionar pop Mihajlo, a u godini 1497. župnik Klement. Župa je bila dobro dotirana zemljama i vinogradima, luknom i ostalim prihodima, imala je u Hrastovcu 9 kmetova, a u Toplicama je imala mlin i vinotočje.

U siječnju godine 1617. odlučio je Kaptol pristupiti temeljitom popravku i nadogradnji kastela, koji se radi starosti gotovo već raspadao. Utvrda je bila podignuta uz župnu crkvu, te je imala tri ugaone kule i jedan ulaz u sredini sjeverne strane. Između kula i crkve tekao je visoki zid sa dvostrukim nizom puškarnica, na kojemu je s unutrašnje strane stajao drveni obrambeni hodnik u koji se prilazilo iz kula. Početkom XVI stoljeća dograđen je uz ovaj još i drugi unutrašnji zid, pa je tako nastalo tu više prostorija za stanovanje i spremišta, koje su bile prekrite drvenim stropovima. U vrijeme turskih ratova tokom XVI i početkom XVII stoljeća utvrde su znatno povećane oko samog kastela i sagrađene dvije nove kule, jedna na istočnoj, a druga na zapadnoj strani, dok su oko utvrda bili iskopani jarci i podignuti nasipi kroz koje je tekla vruća termalna voda, a preko njih se u ulaznu kulu prilazilo preko lančanog mosta. Posred dvorišta kastela nalazio se 27 m duboki bunar. Istočna kula je početkom XVIII stoljeća pregrađena u stambenu kuću, dok je zapadna još početkom XIX stoljeća stajala, pa je vidimo na bakrorezu iz godine 1830. (sl. 21).

Iz inventara topličkog kastela, koji su se sačuvali još od XVI stoljeća dalje, u kojima se utvrda naziva »Castellum, Fortalicium ili Arx« vidimo, da je bila dobro opremljena raznim bojnim spravama, topovima, olovom, barutom, željeznim mačkima za deranje krovova i rušenje zidova, puškama, kopljima, mačevima i raznim drugim oružjem.

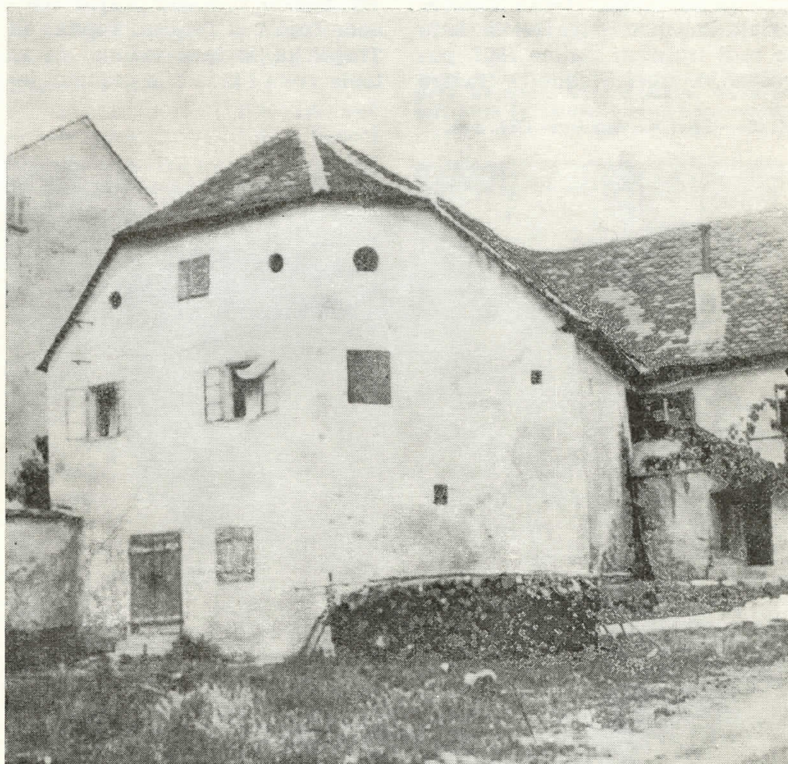
I druga crkvena građevina, kapela sv. Duha »in kamenie« spominje se u ispravama godine 1497., no nema podataka kada je građena. Zapisnik kanoničke vizitacije iz godine 1649. spominje, da je građena od kamena i presvođena, te da je tada bila u pregradnji. Oko kapele nalazilo se groblje. Kapela je opasana zidanom cinturom u koju su u vrijeme turskih ratova ugrađene puškarnice (sl. 22). Kratki istočni zid te cinture ima u sredini polukružnu apsidu, koja je služila kao polukula. Vjerojatno je taj zid pripadao jednoj starijoj crkvenoj građevini, na čijim ostacima je

sl. 23 — Nadgrobni spomenik Antuna Kukuljevića iz 1851. god., križ od lijevanog željeza i mramorni blok u obliku otvorene knjige

kasnije nastala ova cintura, koja je imala karakter male utvrde. Za postojanje jedne starije crkvene

sl. 24 — Kuća 18. st. izgrađena na ostacima kule

građevine govori i to, što se na izvanjskoj strani tog zida nalaze mnogi grobovi, pa je vidljivo, da se groblje protezalo izvan tih zidova, tj. sa vanjske strane te starije građevine.

Starija crkva je vjerojatno bila uništena u vrijeme provale Mongola, pa je na njenom mjestu kasnije podignuta ova kapela, dok je župna crkva građena na sadašnjem mjestu. Kapela je imala drveni toranj, koji je kao i portal novosagrađen godine 1771. Uz južni zid kapele nalazi se grob Antuna Kukuljevića Sakcinskog, poznatog branitelja hrvatskih prava na saborima u Požunu i zaslužnog vrhovnog zemaljskog ravnatelja školstva u Hrvatskoj, koji je godine 1851. ovdje umro na svom posjedu Tonimiru, a sin mu Ivan dao postaviti nadgrobni spomenik sa natpisom u glagoljici (sl. 23).

Među ostalim sakralnim građevinama nalazimo na planu Varaždinskih Toplica iz godine 1822. urisanu na kraju Kalničke ulice kapelicu sv. Ane, koja je valjda kratko vrijeme iza toga porušena, dok se kasnogotički kameni kip svetice sačuvao i stoji postavljen u jednoj niši u pročelju kuće u ulici Brigade braće Radića 6. I na groblju je stajala malena osmerouglata kapelica Sviju Svetih, koja je radi trošnosti godine 1907. porušena. U ulici Vladimira Nazora stoji zavjetni stup sv. Fabijana i Sebastijana, koji je bio podignut za vrijeme velike epidemije kuge oko godine 1712., kada je i u Varaždinu bila podignuta kapela posvećena istim svecima.

Od starih profanih građevina, osim već opisanog kastela, sačuvala nam se tzv. kuća Kirinić iz XVI stoljeća u kojoj su sada u jednoj etaži smješteni muzejski depoi. Kuća župnog dvora također je lijepa stara zidana jednokatnica iz XVIII stoljeća, kao i kuća Kučinić — Telepeček, Kalnička ulica 2, koja je nastala početkom XVIII stoljeća na ostacima istočne kule (sl. 24). U uličici ispod kastela nalazi se stara školska zgrada, koja je bila podignuta godine 1760. sa jednom razrednom sobom i stanom za učitelja. Uz školu nekada se nalazio Xenodochium, tada bolnica i ubožnica, koja se spominje već godine 1696. Interesantno je, da je u godini 1820. u zgradi ubožnice bila smještena i gostionica (sl. 25).

sl. 25 — Školska zgrada iz 1760. god.

6.
KUPALIŠTE I ZDRAVSTVENE PRILIKE; RAZVOJ TOPLICA DO PRVOG SVJETSKOG RATA

Iza propasti rimskih Aquae Iasae ne nalazimo kroz cijeli srednji vijek nikakvih vijesti o kupalištima u Var. Toplicama. Najstarije listine iz XIII stoljeća spominju ovo mjesto, odnosno posjed, imenom Toplissa, Toplica, Toplika ili Thoplicha, iz čega vidimo, da su topla vrela i tada bila poznata, jer se po njima naziva i cijeli toplički posjed. Sigurno je, da tradicija o ljekovitosti termalnog vrela nije nikada izumrla, već je i nadalje živjela, i, kada se život oko vrela vratio, dolazili su i ljudi da u toj vodi traže ozdravljenje. Da nemamo vijesti o kupalištu kroz cijeli srednji vijek ne iznenađuje nas, jer srednjovjekovna medicina nije nigdje preporučivala upotrebu termalnih voda, a i duh onoga vremena, usmjeren zagrobnom životu i usavršavanju kršćanskih krijeposti, zazirao je od kupališnog života, iako su na mjestima, gdje je tradicija bila jača, nekakva primitivna kupališta ipak postojala, o kojima nitko nije vodio brigu.

Koncem XIV stoljeća počeli su neki liječnici poznate medicinske škole u Salernu pod utjecajem arapske medicine preporučati upotrebu termalnih vrela. Ipak je tek novi duh renesanse oslobodio čovječanstvo od srednjovjekovnog mračnjaštva i od crkvom diktirane skolastičke nauke, te postepeno otvarati puteve k slobodnom promatranju i izučavanju prirode, pa je tako i medicina mogla brže krenuti naprijed. Za razvoj toplica imao je zasluga i poznati medicinski reformator Paracelsus,

osnivač iatrokemije, koji ih je oko godine 1500. počeo također preporučivati i uvoditi u terapiju. No uslijed turskih i reformatorskih ratova, koji su tada skoro potpuno iscrpljivali Evropu, bio je usporen brži razvoj prirodnih lječilišta i toplica.

Iako o Varaždinskim Toplicama nalazimo podataka već u ispravama od početka XII stoljeća, kada su one došle u posjed zagrebačkog Kaptola, to ipak o kupalištu nemamo nikakvih vijesti sve do 1600. godine. Te godine odlučio je Kaptol graditi jednu novu kupališnu zgradu od kamena, jer je tada već mnogo naroda ovamo dolazilo na liječenje. Do gradnje tada nije došlo, jer Topličani na temelju svojih privilegija nisu bili dužni graditi kupalište, već samo popravljati toplički kaštel, te u njega davati straže i dovoziti hranu i sredstva za obranu. Tako su se tek nakon duljeg pogađanja obavezali da poprave staro drveno i tada već ruševno kupalište, da u njemu pregrade šest odjela za velikaše, plemiće i puk, za muške i ženske, te da podignu drveni trijem, u kojem su bile svlačionice. Iz ovoga vidimo, da je tada to kupalište bilo već staro, pa je sigurno, da je takvo kupalište već davno prije postojalo i da je tradicija o ljekovitosti vode uvijek bila živa i privlačila brojne bolesnike ovamo na liječenje.

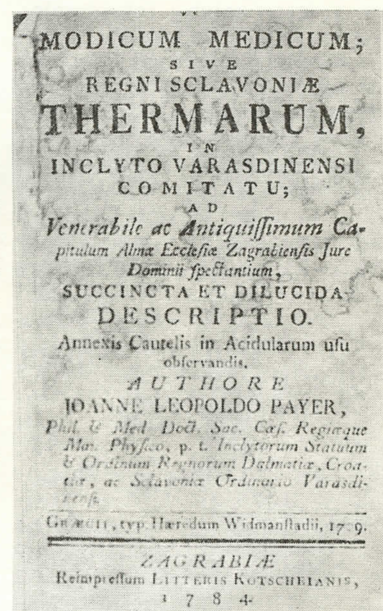
Ipak iz nekoliko opisa i podataka, koji su nam se sačuvali, doznajemo nešto i o prilikama, koje su vladale u kupalištima u XVII i XVIII stoljeću. Liječnika u njima tada nije bilo, pa su zdravstvenu službu obavljali razni ranarnici i barbiri, koji su svoj zanat izučili kod kojeg starijeg majstora i bavili se otvaranjem žila, puštanjem krvi, liječenjem rana, vađenjem zubi i kamenaca, te priređivanjem raznih domaćih lijekova. Takvi ranarnici i barbiri spominju se u arhivskim spisima Varaždinskih Toplica već od kraja XVI stoljeća. Toplički barbiri bili su organizirani u barbirskom cehu, koji je uživao izvjesne privilegije u kupalištu. U Toplice je dolazilo godišnje više desetaka tisuća ljudi iz Ugarske, Štajerske, Vojne krajine i drugih krajeva zemlje na kupanje, a i puštanje krvi (barbirenje ili šrefanje). Ti su se ljudi tada smještali i prehranjivali po kućama kod topličkih seljaka, kod kojih su nabavljali potrebne živežne namirnice i vino. Uz to je svaki Topličanin imao pravo svoje goste, koje je primao na konak, sam »barbiriti« tj. pustiti im krv u kupalištu. Zato je gotovo svaka kuća imala i po kojeg člana, učlanjenog u barbirskom cehu, jer je to uz malo posjeda koji ih je jedva prehranjivao, bio glavni prihod stanovnika Toplica. Iako se taj ceh više puta spominje u ispravama od XVII do XIX stoljeća, to ipak nisu nađeni podaci, kada je on osnovan. Znamo, da je u Varaždinu postojao ceh barbira i kupaoničara već sredinom XVI stoljeća, pa je sigurno, da je i ovdje već krajem XVI stoljeća djelovao, jer je tu bilo više uvjeta za njegovo postojanje, radi zaštite barbirskih prava i čestih borbi i sporova, koje su oni imali s feudalnim vlasnikom Toplica, kojemu su morali plaćati i izvjesnu zakupninu za pravo obavljanja svoga posla. Osim te zakupnine plaćao je ceh topličkoj crkvi iznos od šest forinti godišnje. Taj je iznos do godine 1612. plaćala općina topličkom ranarniku, čega ih Kaptol sada oslobađa, pa od tada plaćaju barbiri taj iznos crkvi. Ovdje spomenuti ranarnik imao je, uz ostalu liječničku praksu, dužnost da nadgleda kupalište i podučava barbire u načinu puštanja krvi i otvaranja žila.

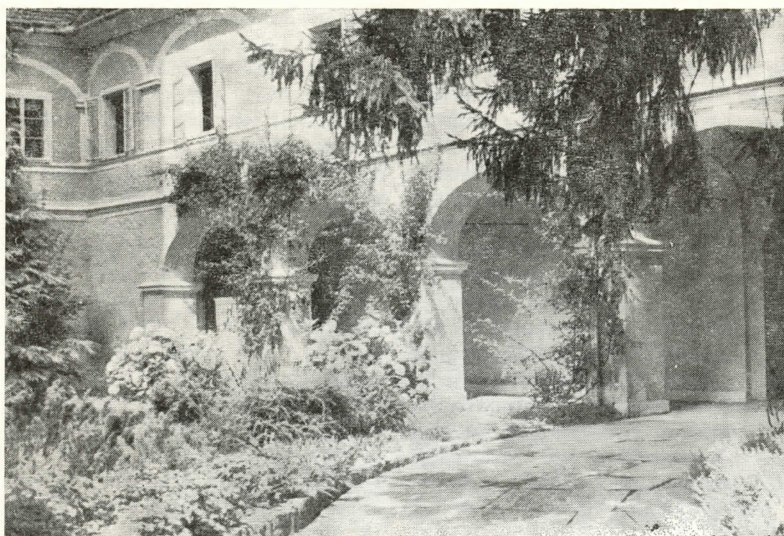
U Varaždinskim Toplicama već se vrlo rano vodila briga o čistoći dovoda termalne vode, koja je tada doticala otvorenim kanalom u kupalište, pa nalazimo u jednoj pogodbi Kaptola sa Topličanima iz godine 1607. odredbu, kojom se pod prijetnjom globe od 12 forinti zabranjuje pranje rublja u kanalu, kojim dotiče voda u kupalište, kako bi se kupačima osigurala čista voda.

Dobar glas o ljekovitosti ovoga vrela, koji su Toplice uživale već u početku XVII stoljeća, dok još nije bilo gotovo nikakvih mogućnosti za smještaj kupališnih gostiju, privlačio je ovamo na liječenje mnoge tadašnje visoke ličnosti, krajiške generale, biskupe i druge, usprkos turske opasnosti, koja je još gotovo do kraja tog stoljeća prijetila ovim krajevima, a pobudio je i pažnju tadašnjih rijetkih liječnika. Već godine 1709. izašla je u Gracu, iz pera tadašnjeg vrhovnog zemaljskog liječnika dr. Johana Leopolda Payera, latinski štampana knjižica »Modicum medicum sive regni Sclavoniae Thermarum in inclyto Varasdinensi comitatu... descriptio«, u kojoj nam pisac, uz rezultate svojih analitičkih istraživanja termalne vode, daje i dobar pregled bolesti, koje se s uspjehom mogu liječiti u ovim Toplicama, kao i onih, kod kojih bi upotreba vrućih kupka bila ne samo beskorisna, već i pogibeljna. Nadalje daje upute za upotrebu vode, kao i o vladanju bolesnika u vrijeme liječenja, te određuje i dijetu, koje se moraju pridržavati (sl. 26).

Iako su Toplice pregradnjom kastela u dvorac godine 1695. (sl. 27), te izgradnjom jednog hotela sa gostionicom godine 1756., dobile mogućnost boljeg smještaja gostiju, a gradnjom novog kupališta godine 1779. i bolje uvjete za liječenje, to se osim većeg priliva kupališnih gostiju u samim kupalištima nije mnogo izmijenilo. U svojoj knjizi »Oryctographia Carniolica«, štampanoj godine 1778—1784. u 4 sveska u Leipzigu, opisuje nam rudarski liječnik iz Idrije dr. Hacquet i neke naše toplice, pa kaže, da su Varaždinske Toplice vrlo posjećene i uredne, te imaju i novu kupališnu zgradu, ali da se kod puštanja krvi u puč-

sl. 26 — Naslovni list Payerove knjige, prve knjige o Varaždinskim Toplicama, koja je ujedno i prvo balneografsko djelo u našoj zemlji

MODICUM MEDICUM;
SIVE
REGNI SCLAVONIÆ
THERMARUM,
IN
INCLYTO VARASDINENSI
COMITATU;
AD
Venerabile ac Antiquissimum Capitulum Almæ Ecclesiæ Zagrabiensis Jure Dominii spectantium,
SUCCINCTA ET DILUCIDA
DESCRIPTIO.
Annexis Cautelis in Acidularum usu observandis.
AUTHORE
JOANNE LEOPOLDO PAYER,
Phil. & Med. Doct. Sac. Cæs. Regiæque Maj. Physico, p. t. Inclytorum Statuum & Ordinum Regnorum Dalmatiæ, Croatiæ, ac Sclavoniæ Ordinario Varasdinensi.
Græcii, typ. Hæredum Widmanstadii, 17 9.
ZAGRABIÆ
Reimpressum Litteris Kotschelianis,
1784.

sl. 27 — Dvorište kastela nakon barokne pregradnje

kom kupalištu isto tako postupa kao i u Krapinskim Toplicama. Iz tog opisa vidimo, da je kupalište u Krapinskim Toplicama moralo biti vrlo primitivno i zapušteno, te da kupališnih zgrada još onda nije bilo, a i nitko nije ništa plaćao za kupanje. Opisujući postupak kod puštanja krvi kaže: »U zajedničkom bazenu nalazilo se mnoštvo ljudi, čija su gola tjelesa bila puna kravskih rogova, koji ovdje umjesto čašica služe za puštanje krvi, iz kojih se krv ispražnjivala u zajedničku kupku, tako da je kupka izgledala kao prava krvava kupelj«. On osuđuje vrlo jednostavnu, ali nečistu metodu i način, kako se vrši »barbiranje«, naime, umjesto da pomoću plamena u čašici napravi vakuum, barbir ustima isiše zrak iz roga kroz jednu rupicu na vrhu, koju zatim zatvori listićem kože, pričvršćenim na vrhu roga, tako da rog ostane visjeti na tijelu, dok se ne napuni krvlju i otpadne.

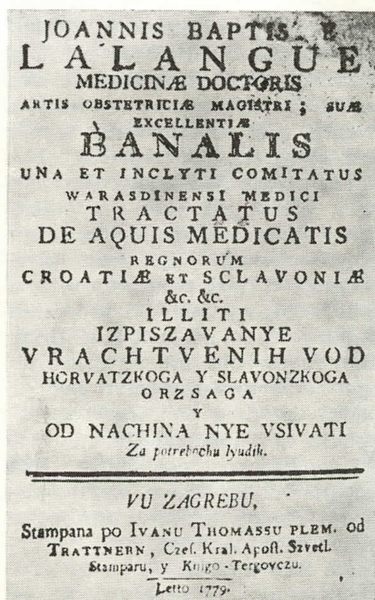
Barbiri su radili u Toplicama bez ikakve kontrole, pa kako su imali interes da svakom bolesniku čim više rogova apliciraju, to se događalo, da je mnogo bolesnika umrlo zbog prevelikog gubitka krvi ili od bolesti, zbog kojih bolesnici nisu smjeli ulaziti u vruću kupku.

Novo doba za naše Toplice nastupilo je dolaskom mladoga Luksemburžanina dr. Ivana Krstitelja Lalanguea, koji je bio učenik osnivača bečke medicinske škole i tadašnjeg tjelesnog liječnika Marije Terezije dr. Van Swietena. Poslan od Marije Terezije u Varaždin, dr. I. K. Lalangue je ovdje preuzeo dužnost županijskog fizika. Rezultat Lalangue-ovog interesa za naše ljekovite vode je djelo »Tractatus de aquis medicatis Regnorum Croatiae et Sclavoniae illiti izpiszavanye vrachtvenih vod horvatzkoga y slavonzkoga orzsaga i od nachina nye vsivati za potrebochu lyudih... vu Zagrebu, letto 1779.« (sl. 28) u kojem za Var. Toplice priopćuje analizu termalne vode izvršenu 1772. po profesoru bečkog medicinskog fakulteta H. Cranzu, a uz nju navodi bolesti koje se ovom vodom liječe. Lalangue-ovom je zaslugom poslije požara koji je 1778. uništio staru drvenu kupališnu zgradu (»izgrađenu nemarno i nedolično«), izgrađeno naprijed spominjano novo kupalište od rezanog kamena, koje je po tada već poznatoj ploči cara Konstantina dobilo ime »Konstantinovo«.

Upoznavši se sa žalosnim prilikama koje su vladale u našim kupalištima, Lalangue je poduzeo mjere protiv zloupotrebe barbira, u interesu jadnih bolesnika, koji su često umjesto ozdravljenja, zbog nesavjesnih barbira, našli u kupalištu smrt. Uputio je u Varaždinske i Krapinske Toplice po jednog ispitanog kotarskog ranarnika, koji je morao kontrolirati rad barbira i njihovo djelovanje svesti na pravu mjeru. Kako ti ranarnici nisu imali u Toplicama dovoljnih prihoda, a vlasnici Toplica nisu htjeli pridonijeti ništa za osiguranje njihove službe, to nastojanja dr. Lalangue-a nisu odmah postigla željene rezultate, pa su barbiri i dalje ostali svemoćni gospodari u tim kupalištima, ali ne za dugo, jer je duh napretka pobijedio konzervativizam njihovih vlasnika.

Intenzivniji razvitak Toplica počeo je u drugom deceniju XIX vijeka. Broj kupališnih gostiju, koji je godimice rastao, kao i potreba suvremenijeg uređenja, silili su Kaptol, da gradi nova kupališta i gostionice za udobniji smještaj gostiju. Godine 1819. podignuto je na mjestu gdje je nekada stajala stara srednjevjekovna drvena kupališna zgrada, koja je 1778. izgorjela, novo od kamena građeno kupalište namijenjeno za puk (sl. 29). Gradnje su izdašno pomogle varaždinska i križevačka županija, koje se u tu svrhu dale 4000 ručnih i 1600 voznih težaka, pa su u tom kupalištu svi okolišni seljaci sa područja topličkog dominija, kao i svi siromasi imali pravo besplatnog kupanja. U novom kupalištu bile su uređene tri manje kupelji za 12—15 osoba (tzv. Ladislavova, Stjepanova i Josipova kupelj) te 2 velika bazena svaki po 100 osoba, tzv. Pučka kupelj. Godinu dana kasnije počela je

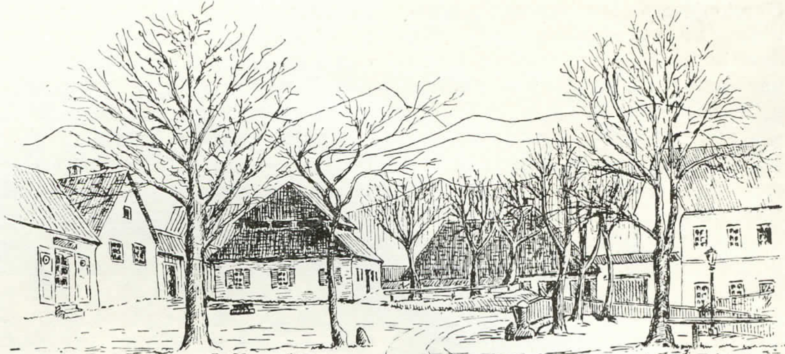
sl. 28 — Naslovni list Lalangue-ove knjige o našim ljekovitim vodama, prvog balneografskog djela na našem jeziku

JOANNIS BAPTIS...
LALANGUE
MEDICINÆ DOCTORIS
ARTIS OBSTETRICIÆ MAGISTRI ; SUÆ EXCELLENTIÆ
BANALIS
UNA ET INCLYTI COMITATUS
WARASDINENSI MEDICI
TRACTATUS
DE AQUIS MEDICATIS
REGNORUM
CROATIÆ ET SCLAVONIÆ
&c. &c.
ILLITI
IZPISZAVANYE
VRACHTVENIH VOD
HORVATZKOGA Y SLAVONZKOGA
ORZSAGA
Y
OD NACHINA NYE VSIVATI
Za potrebochu lyudih.

VU ZAGREBU,
Stampana po IVANU THOMASSU PLEM. od TRATTNERN, Czef. Kral. Apoft. Szvetl. Stamparu, y Knigo-Tergovczu.
Letto 1779.

gradnja velikog Konstantinovog doma, na mjestu gdje je stajala mala gostionica, u kojoj je uređeno 49 soba, a u naprijed isturenom krilu velika prostorija za blagovaonu i velika lijepa plesna i koncertna dvorana te soba za billard u I katu. Zgrada je hodnikom spojena sa Konstantinovom kupelji u kojoj je bilo 8 kabina za 10—12 osoba, dok su veliki bazeni, koji su tu prije postojali pregrađeni pa se kraj ulaza nalazila pisarna gdje su se primali i upisivali dolazeći gosti i vodio liječnički protokol. Uz nju su se nalazile i prostorije priručne ljekarne, kao i soba za podvornika. Tom je kupalištu godine 1826. dograđen još jedan paralelni trakt sa desetak manjih kada za pojedinačno kupanje tzv. Wannenbäder. Uređaja za hlađenje termalne vode tad nije bilo, pa se voda napuštala u kabine u večer, kako bi se do drugog jutra toliko ohladila, da su se gosti mogli kupati. Kupalo se po utvrđenom redu koji je za svakog gosta odredio liječnik, pa je taj red bio ispisan na vratima svake pojedine kabine. Vruću vodu koja je doticala zidanim kamenim kanalom moglo se puštati u kabine, koliko je kome trebalo. U malom tornjiću na krovu kupališta bilo je smješteno zvono, kojim se davao znak kupačima četvrt sata prije punog sata da moraju napuštati kabine. Godine 1820. sklopio je providnik toplički Ivan Lovrenčić ugovor s varaždinskim liječnikom i »magistrom kirurgije« Adamom Beilom, koji se obavezao »dolaziti u Toplice dva puta, a bude li potrebno i četiri puta tjedno, te ovdje držati liječenju vješta kirurga, providenog s potrebnim instrumentima i priručnom ljekarnom«. Te godine počelo je s radovima na gradnji velikog kupališnog hotela, pa je tada već dolazilo u Toplice mnogo kupališnih gostiju iz cijele Habsburške monarhije. Uz Beila dolazio je u Toplice i tadašnji županijski fizik dr. Lueff, koji se bavio proučavanjem djelovanja topličke vode na organizam i u svojem opisu Toplica godine 1823—1824. dao korisne upute za liječenje primjenom termalne vode za kupanje, piće i klistire, tumačeći ujedno i njeno djelovanje kod liječenja raznih bolesti. U isto vrijeme izvršio je na njegov poticaj varaždinski ljekarnik Johann Halter prvu kvantitativnu analizu topličke vode.

sl. 29 — Stara Josipova kupelj izgrađena na mjestu ranije drvene kupališne zgrade (crtež mr. J. Čabriana)

sl. 30 — Zgrada »Konstantinovog doma« iza dogradnje zapadnog krila 1871. god.

Uvođenjem stalne liječničke kontrole nad kupalištima i nad radom barbira, bili su barbiri teško pogođeni i prikraćeni u svojim privilegijama, pravima i prihodima, pa su pokretali razne akcije, i podnosili tužbe i molbe na županiju, pa i na sam carski dvor u Beču. Tako su godine 1821. poslali emisare u Mađarsku, Štajersku, Vojnu krajinu i druge pokrajine sa zadatkom, da one ljude, koji namjeravaju doći na liječenje u Toplice, od toga odvrate, jer će ovdje uzalud potrošiti svoj novac, a neće se izliječiti, budući da ih oni neće moći barbirati. I kasnije su barbiri pokretali razne akcije, pa su još godine 1906. jednom zgodom zbog promjene cijena barbirenju tokom noći pobacali sve klupe iz parka u glavno vrelo.

Beila je naslijedio varaždinski začasni fizik dr. Schaubauer, koji u svom godišnjem izvještaju Kaptolu zagrebačkom za 1828. godinu izrazuje radost da su prestale tužbe na barbire zbog prekomjernog puštanja krvi, pa se nada, da će zloupotreba barbira polako nestati. Tada se gradio vodovod pitke vode i uređivali su se parkovi, pa on izražava nadu, kada ti radovi budu izvršeni i kada Toplice budu imale stalnog, uvijek nazočnog liječnika, kao i ljekarnu, u kojoj će se pripremati potrebni lijekovi, tada će se Varaždinske Toplice moći usporediti s najglasovitijim sumpornim toplicama.

Od svega toga bila je najpreča potreba da Toplice dobiju stalnog kupališnog liječnika. Kaptol je 4. II 1838. raspisao prvi natječaj za popunjenje tog mjesta. Između više kandidata izabran je za prvog kupališnog liječnika dr. Josip Kalasancije Schlosser, koji je ostao u Toplicama sve do godine 1845. On je mnogo učinio na uređenju Varaždinskih Toplica i usavršavanju zdravstvene službe, te je i pisao u mnogim stranim i domaćim časopisima, učinivši ih tako poznatim i u stranom svijetu. Izdao je brošuru, u kojoj tumači djelovanje vode na pojedine dijelove organizma, a kojoj je pridodao i mnoge povijesti bolesti ovdje izliječenih bolesnika. Schlosser se isticao kao javni i naučni radnik, pa se osim liječničkog rada bavio i botanikom, te bio osnivač Hrvatskog planinarskog društva. Godine 1864. postao je vrhovni zemaljski liječnik, a od utemeljenja Jugoslavenske akademije bio je njen pravi član. Za vrijeme njegovog službovanja uređeni su hladionici za hlađenje termalne vode i s tim u vezi pregrađena kupališta, tako da je od tada svaki bolesnik imao svoju posebnu kabinu sa čistom vodom, kojoj je mogao regulirati temperaturu prema propisu.

Od njegovih nasljednika isticao se dr. Aleksije Rakovac, koji je nastavio njegov rad i napisao o Toplicama lijepu knjigu na njemačkom jeziku, koja je izdana godine 1863. U njegovo vrijeme otvorena je u Toplicama godine 1860. i javna ljekarna. Njegovog nasljednika dr. Adolfa Fodora naslijedio je dr. Andrija Longhino, koji je ovdje službovao od godine 1885. do 1905., te je mnogo učinio da su Toplice postale poznate i daleko izvan granica tadašnje Austro-Ugarske monarhije. On je zaslužan i za podizanje društvenog i kulturnog života. Iza 6 godina službovanja dr. Ivana Matkovića, postao je 1912. godine kupališnim liječnikom dr. Josip Lochert, koji je mnogo truda uložio da Toplice dobiju suvremenije i modernije uređenje i tako dostignu ostala velika kupališta u Srednjoj Evropi. Dr. J. Lochert uveo je i mnoge suvremene fizikalne i elektroterapijske metode liječenja u lječilištu. Njegovom inicijativom vršeni su eksperimenti i istraživanja na proširenju indikacija za liječenje bolesti, koje se do onda nisu ovdje liječile. Njegovim nastojanjem počelo se razmatrati pitanje asanacije i nove kaptaže termalnog vrela, pa je ovamo bio pozvan poznati svjetski stručnjak sa praškog sveučilišta prof. Kampe da dade svoje mišljenje. Tada je bilo pokrenuto i pitanje donošenja urbanističkog plana za Toplice, koje radove je prekinulo izbijanje drugog svjetskog rata. Njegovo djelovanje prekinula je Hitlerova agresija na našu zemlju. Ratne operacije, koje su se vršile i na području Toplica, dok su lječilišni domovi bili pretvoreni u vojne logore njemačkih i ustaških jedinica, odakle su one terorizirale čitavu okolicu, zatim nesigurnost na putevima, prekinule su potpuno rad lječilišta, pa dr. Lochert nije više dolazio u Toplice sve do Oslobođenja, koje mu je ulilo nove nade u procvat ovog lječilišta. On je bio izabran za člana prvog Narodnog odbora grada Zagreba, ali je kratko vrijeme iza toga umro.

Dobar glas, koji su Toplice uživale i daleko izvan naše domovine i sve veći priliv kupališnih gostiju iz sviju strana Austro-Ugarske i Srednje Evrope silili su Kaptol da uređuju Toplice i da se brine za veću udobnost gostiju. Već godine 1844. premještena je Pučka kupelj na preporuku županije varaždinske u novopodignutu zgradu u donje mjesto, kako bi se iz gornjeg mjesta, koje je bilo namijenjeno otmjenoj i razmaženoj publici, uklonio promet sa desecima hiljada seljaka, koji su dolazili radi puštanja krvi, te su često pijani, nedovoljno obučeni i krvavi od barbiranja izlazili na ulicu prave-

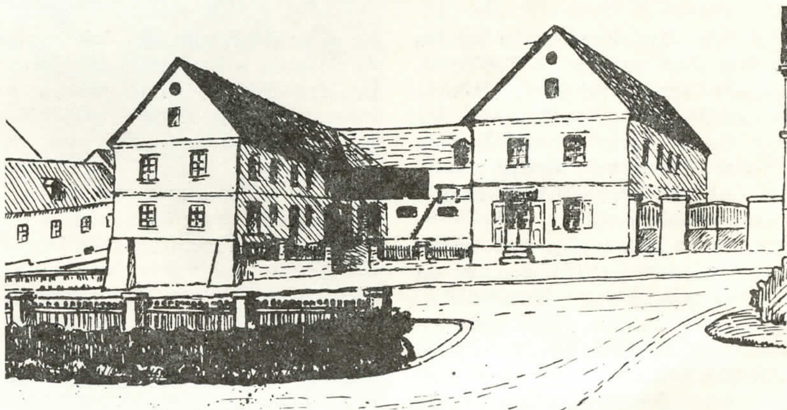
sl. 31 — Ljetni dio nekadašnje kavane ispred »Konstantinovog doma«

sl. 32 — Josipova kupelj (1910—1943.), u zadnjem planu kaptolski majur »Švajcarija«

ći galamu i smutnje. Vladinom naredbom o zabrani puštanja krvi u zajedničkom bazenu godine 1876. pregrađeno je to novo pučko kupalište, gdje su se morale urediti kabine u kojima se od tada taj posao vršio pojedinačno. Već godine 1824. rekonstruiran je stari rimski vodovod pitke vode iz Tonimira, gdje se još nalazi rimski zahvat vrela u 30 m dugom tunelu. Istovremeno bio je uređen prostor između kastela, Konstantinovog doma i Josipove kupelji, gdje je zasađena aleja kestena. I iza Konstantinovog doma je uređen veliki vrt sa putevima i klupama za odmor gostiju. Stari veliki park iznad glavnog vrela bio je također znatno povećan. Mnoge gradnje i dogradnje kupališnih hotela, kupališta i gostionice, među kojima je najznačajnija bila dogradnja zapadnog krila Konstantinovog doma sa velikom dvoranom za blagovaonu, omogućile su boravak i liječenje velikom broju kupališnih gostiju (sl. 30 i 31). Godine 1900. uvedena je u Konstantinovom domu i na promenadi uz kupalište acetilenska rasvjeta. Slijedeće godine dograđeno je uz dom br. 3 Ivanovo kupalište sa 10 kabina. Godine 1906. srušena je stara Josipova kupelj, pa se slijedeće godine pristupilo gradnji istoimenog velikog modernog hotela i kupališta po projektu arhitekta Benedeka i Baraniaya u secesionističkom slogu, koji je bio dovršen godine 1910. Tada su i oba kupališna hotela dobili električnu rasvjetu iz male centrale podignute u parku. U prizemnim prostorijama nove zgrade bila je uređena kinodvorana (sl. 32).

U mjestu je bilo više dobro sortiranih trgovina, nekoliko mesnica i pekara, te više gostionica, koje su opskrbljivale kako domaće stanovništvo tako i kupališne goste. Uz razne obrtnike postojala je u Toplicama kroz vrijeme trajanja glavne sezone i jedna zlatarsko-draguljarska radnja, koju je ovdje držao varaždinski zlatar Sorlini. Od društva je najstarije top-

sl. 33 — Stare kaptolske štale, gdje su se smještale ekipaže gostiju; pregrađene u hotel 1920—1924. (crtež mr. J. Čabriana)

ličko društvo Dobrovoljno vatrogasno društvo osnovano godine 1889. koje je imalo i limenu glazbu. Poznato je bilo i tamburaško društvo, koje je nastupalo na gostovanjima i u inozemstvu. Godine 1907. osnovana je i »Hrvatska čitaonica«, koja se nalazila u prostorijama gostionice br. 3 i pjevačko društvo »Lahor«.

Privreda topličkog područja bila je uslijed dugotrajnih feudalnih odnosa i udaljenosti od prometnih puteva vrlo zaostala i sastojala se od primitivne poljoprivrede na jako usitnjenom seljačkom posjedu, gdje je tek vrlo skučeno stočarstvo i vinogradarstvo davalo okolnom seljaštvu skromna sredstva za život. Na obnovi vinogradarstva iza uništenja vinograda od filoksere, kao i na podizanju voćarstva istakao se koncem prošloga vijeka toplički učitelj Stjepan Fugger. Od ostalih privrednih djelatnosti nastaju i ovdje pokušaji plasiranja kapitala i eksploatacija sirovina i jeftine radne snage, pa se već godine 1781. pojavljuje manufaktura stakla u kaptolskoj šumi kod sela Leskovca, koja je još radila godine 1836. Kunić nam spominje u svojoj knjizi godine 1828. i kaptolski rudnik uglja, koji već više godina radi kod sela Drenovca. Godine 1890. osnovano je društvo »Kalnički ugljenici« i otvoren rudnik Ivanovo Polje kod Ljubeščice. Veliki kompleksi šuma na topličkom posjedu počeli su se također eksploatirati, pa je već godine 1886. industrijalac Bačić podigao u selu Drenovec pilanu, a kasnije tvornicu stolica, koju je doskora preselio u Varaždin. Tu tvornicu je zajedno sa tvornicom savijenog pokućstva, koju je godine 1895. osnovao grof Lambert na svom imanju u Slanju nedaleko Toplica, uz koju je bila i tvornica škroba i celuloze te paromlin, otkupila bečka tvrtka »Mundus«, pa se iz tih tvornica razvilo veliko industrijsko poduzeće u Varaždinu, dok su tvornica škroba, celuloze i paromlin bili likvidirani. Tvornica se godine 1919. fuzionirala sa švicarskom firmom »Thonet« i bila je iza Oslobođenja nacionalizirana, te je iz nje danas nastao veliki industrijski kombinat »Florijan Bobić«. Oko godine 1908. počela je u Toplicama sa radom »Pučka štedionica«, koja se iza 1. svjetskog rata fuzionirala sa Centralnom bankom u Krapini i s njom zajedno propala.

7.

PRILIKE IZMEĐU DVA RATA

Izbijanje svjetskog rata u srpnju godine 1914. zateklo je Toplice u najjačoj sezoni, ali su se doskora ispraznile. U Konstantinovom domu bila je uređena vojna bolnica gdje se liječilo više stotina vojnika i oficira od posljedica rana i reumatičnih bolesti.

Svršetkom rata znatno su se izmijenile prilike u lječilištu, jer su novonastale granice između Austrije, Mađarske i Jugoslavije onemogućile dolazak u Toplice masama mađarskih seljaka i znatno otežale dolazak gostiju iz ostalih austrijskih zemalja, dok je sada dolazilo više gostiju iz Srbije. Društvene klase su se raspadom stare monarhije znatno izmijenile, što se odrazilo i u obliku života u lječilištu.

Ipak je priliv novih gostiju iza rata, koji su tražili mogućnost liječenja svojih rana i tegoba iz rata bio vrlo velik i postajao sve veći, pa se osjećala velika oskudica na prostoru. Zato se već godine 1920. pristupilo pregradnji bivših kaptolskih štala (sl. 33), uz gostionicu br. 2, gdje je podignut novi kupališni dom sa 67 soba i 20 kabina za kupanje.

Hrvatsko zagorje kao najgušće naseljeni dio Jugoslavije nije nikada moglo prehranjivati svoje pučanstvo, pa je veliki dio stanovništva morao napuštati svoje domove i ići u druge krajeve za kruhom. Zato i Varaždinske Toplice stagniraju po broju stanovnika, pa mnogi odlaze u zanate ili kao radnici u gradove, dok sa područja općine mnogi rade kao rudari po raznim rudnicima Evrope i Amerike. Ovdje su došli u priliku, da se upoznaju sa modernim radničkim pokretima, koje prenašaju i u svoju zemlju. Tako je već prije 1. svjetskog rata u Toplicama postojala među obrtnicima i radnicima socijalistička grupa, koja je naročito bila aktivna među rudarima. Iza rata su se mnogi naši ljudi vratili iz ruskog zarobljeništva, gdje su uzeli učešća u velikoj revoluciji i upoznali se sa marksističko-lenjinističkom naukom.

Revolucija, koja je koncem rata srušila Austro-Ugarsku, oslobodila i ujedinila naše narode, bila je nošena širokim narodnim masama, među kojima je najznačajniji udio imalo seljaštvo i radnička klasa, predvođena mnogim povratnicima iz ruskog zarobljeništva.

Tako već u prosincu 1918. djeluje u Toplicama Radničko vijeće, dok je socijaldemokratska partija na području općine Toplice tada brojila oko 1200 članova, među kojima su se naročito isticali Dušak Stjepan, Blažaić Gizela, Drvarić Josip, Kanešić Stjepan i Đuro, Varga Josip i drugi.

Jednako aktivna bila je partijska organijacija među rudarima Ivanovog Polja u Ljubeščici.

Političke progone protiv članova partije poduzimale su vlasti, pa je iza proslave 1. maja 1919. mnogo članova bilo uhapšeno. Kad je u svibnju 1919. godine izbila pobuna u vojsci u Varaždinu, došlo je do oružane borbe članova topličke partijske organizacije sa žandarmerijom, u kojoj je poginuo Kögl Josip, a bilo je i ranjenih. U vezi s tim događajima osuđena je tajnica partijske organizacije Gizela Blažaić pred vojnim sudom u Nišu na smrt, ali je kasnije pomilovana.

Iza vukovarskog kongresa primila je organizacija ime Komunističke partije. Zloglasna Obznana i Zakon o zaštiti države doveli su do zabrane Partije i prekinuli na dulje vrijeme u ovom kraju njen politički rad. Od tada se politički život Toplica usredotočio u radu Radićeve Hrvatske seljačke republikanske stranke, koja je onda, barem na riječima, zastupala socijalna i protuburžoaska načela. Kad je iza smrti Stjepana Radića ta stranka pod Mačekovim vodstvom postala još više buržoaska i reakcionarna te u interesu kapitalističkih elemenata počela podržavati protunarodni prohitlerski kurs beogradske vlade, opet se počeo i na selu sve više osjećati rad komunističkih organizacija, koje su pripremale narod za slučaj izbijanja rata, a koji teroristički metode režimske policije nisu mogle zaustaviti.

sl. 34 — Martin Puštek (1913—1944.)

8.

VARAŽDINSKE TOPLICE U NARODNO-OSLOBODILAČKOJ BORBI

Iznenadni napad Njemačke na Jugoslaviju, koji je 6. IV započeo bombardiranjem Beograda, nastavio se prelazom njemačkih trupa preko Drave. Tako su već 8. IV dva njemačka aviona bombardirala kolonu jugoslavenske artiljerije, koja je bila na prolazu kroz Varaždinske Toplice, a 10. IV su njemačke trupe ušle u mjesto.

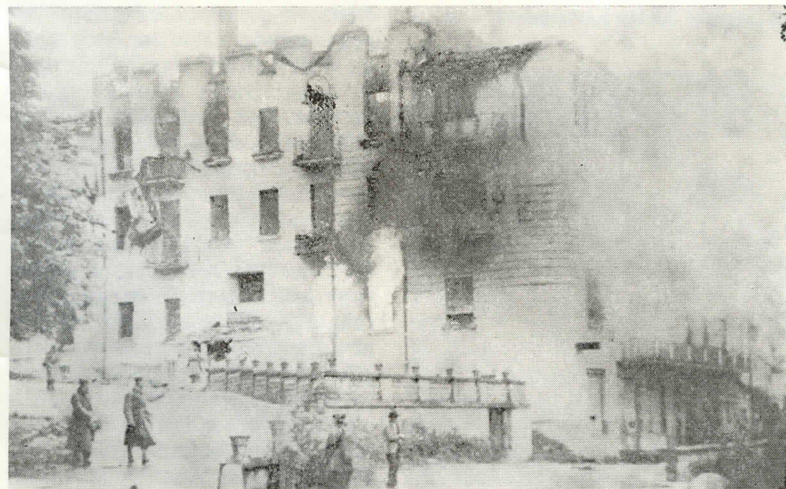
Po okupatorskim silama uvedeni ustaški režim doskora je svojim brutalnim metodama i postupcima pokazao svoje pravo lice i odbio narodne mase od sebe, ispunjavajući ih zgražanjem i strahom. Kada je nakon početka okupacije Centralni komitet Komunističke partije pozvao narod na ustanak i kada su se pojavili partizanski odredi, među njima i odred na obližnjem Kalniku, narod ih je svuda potpomagao i surađujući s njima pružao pomoć.

U akcijama, koje je Kalnički partizanski odred vršio organiziranim prepadima na pojedine straže, uporišta, cestovni saobraćaj i željezničke pruge Varaždin—Zagreb, Varaždin—Koprivnica i Koprivnica—Zagreb, imale su i Toplice izvjesnu stratešku važnost, pa je u njih doskora bila smještena i domobranska odnosno, od travnja 1942. ustaška vojna posada. Iz Toplica vođena je u travnju 1942. prva veća neprijateljska ofenzivna akcija protiv kalničkih partizana, poslije koje je kraj svojeg rodnog sela Tuhovca teško ranjen i uhvaćen Joža Posavec-Zeleni, prvoborac ovog kraja, prekaljeni komunist i revolucionar još od 1919. godine. Ustaše su ga strijeljale u zagorskom Ivancu.

Više boraca iz topličkog kraja izgubilo je živote širom naše zemlje, među njima i Martin Puštek (sl. 34) istaknuti predratni napredni učitelj, koji je kao prvi predstojnik prosvjetnog odjela ZAVNOH-a umro godine 1944. od prenapornog rada i podmukle bolesti. Ovom revolucionaru podignut je u rodnom selu Poljana Donja spomenik, rad Antuna Augustinčića.

Osim već spomenute, iz Toplica je vođeno još nekoliko akcija za uništenje Kalničkog partizanskog odreda, koje su sve ostale bezuspješne. Uslijed toga je kupalište te godine rata ostalo pusto, dok su domovi bili pretvoreni u vojne lo-

sl. 35 — Oslobođenje Varaždinskih Toplica 28. IX 1943. god.: zgrada Josipove kupelji poslije sloma neprijateljskog otpora

gore njemačkih i ustaških jedinica.
Partizani su prvi puta ušli u Toplice u noći 20. VII, kojom prilikom je poginuo komandir Zagorske čete Slavko Mrkoci, te opet na 7. VIII 1943. Dne 5. IX poduzeo je jedan kombinirani njemački bataljon akciju protiv partizana, koji su se nalazili u Svibovcu. Partizani su ih napali na izlazu iz sela Tuhovec i jakom mitraljeskom vatrom bataljon razbili, koji se jedva bijegom spasio ostavivši više mrtvih. Dan iza toga su njemački avioni iz osvete bombardirali Tuhovec. Poslije te akcije došla je u Toplice njemačka posada od oko 200 ljudi, koji su se smjestili u najljepšem lječilišnom domu, u Josipovoj kupelji. 26. IX napale su jake snage NOV i partizanski odredi taj njemački garnizon, koji se ušančio u zgradi, odbivši predaju. U borbi, koja je trajala dva dana bila je zgrada zapaljena i garnizon uništen, dok su se domobrani i žandari predali odmah na početku napada (sl. 35). Tako su Toplice u borbi izgubile svoj najljepši dom, na čijem se mjestu danas nalazi spomenik palim borcima, rad Luje Bezeredija. Iza uništenja garnizona provedeni su izbori za prvi mjesni odbor narodnog oslobođenja. Koncem studenoga bila je u velikoj kupališnoj dvorani održana i važna konferencija Odbora narodnog oslobođenja za sjevernu Hrvatsku, kojoj je prisusvovalo 200 delegata. Na ovoj konferenciji izabran je Okružni NOO Varaždin. Dne 4. siječnja 1944. provalile su jake ustaške snage u Toplice i prisilile slabu partizansku posadu, koja se tada nalazila u Toplicama, na povlačenje. Odmah su počeli progone i krvave represalije na nezaštićenom pučanstvu, pa su već prvog dana nekolicina bili povješani, među njima i električar Rokavec Mihajlo, koji je pomogao partizanima kod paljenja zgrade Josipove kupelji, dok su mnogi u selima i u svojim vinogradskim kletima izgubili živote, kao žrtve ustaškog terora.

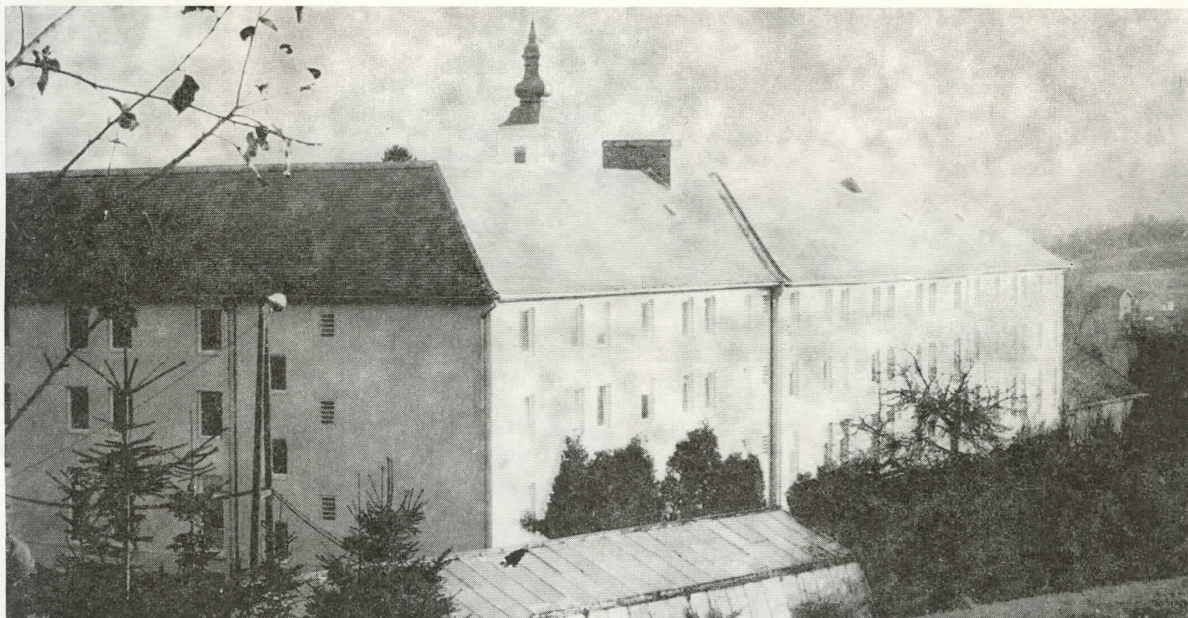
Dne 1. veljače 1944., zbog izdaje mjesnog župnika, neprijatelj je iznenadio IV bataljon brigade »Matija Gubec« u Svibovcu i razbio ga. Izdajicu je ubrzo stigla zaslužena kazna, a tijela poginulih boraca počivaju danas u spomen-kosturnici.

NO snage su često vršile prepade na Toplice, pa su iste godine u listopadu u dva navrata izbacile ustaše iz Toplica na kraće vrijeme, dok nisu konačno 8. V 1945. istjerale njemačke i ustaške snage iz Toplica i oslobodile cijelu zemlju od neprijatelja, pljačke, straha i terora, položivši u borbi mnogo života za ideale slobode i pravde, koje je nosila narodna revolucija.

9.

VARAŽDINSKE TOPLICE DANAS

Poslije Oslobođenja nastale su nove prilike za Var. Toplice. Zakonom o agrarnoj reformi prešle su konačno godine 1945. iza 830-godišnje pripadnosti i vladavine zagrebačkog Kaptola u narodne ruke. Ratna pustošenja ostavila su na Toplicama teške tragove i posljedice. Kupališni domovi, od kojih je najljepši u borbama izgorio, bili su potpuno demolirani, bez pokućstva, prozora i vratiju, kupališta potpuno zapuštena, pa se moralo odmah pristupiti obnovi zgrada i ponovnom uređenju.
Nove prilike postavile su i posve nove zadatke našim lječilištima. Veliki broj invalida trebalo je osposobiti i vratiti u normalni život. Proširenje socijalnog osiguranja imalo je za posljedicu potrebu sve većeg bolničkog prostora. Varaždinske Toplice, koje su raspolagale sa velikim brojem ležaja, bile su kao i ostale naše toplice uređene za rad samo za vrijeme ljetnih mjeseci, koliko je trajala kupališna sezona, pa nisu u punoj mjeri mogle iskorištavati svoje kapacitete. To je dalo poticaj, da se u Toplicama osnuju stalne bolnice ili bolnički odjeli, te rehabilitacioni centri. U tu svrhu pristupilo se potrebnim adaptacijama domova i kupališta, te popunjavanju sa visokokvalificiranim i srednjim stručnim kadrom. Trebalo je urediti ambulante i laboratorije, te tako postepeno organizirati liječenje na osnovu novijih medicinskih naučnih metoda, koristeći tu uz balneološko-klimatske i sve druge faktore suvremene medicinske nauke. U tom pogledu su naša kupališna lječilišta pokročila velikim koracima naprijed, napustivši stare metode liječenja, koje su se osnivale isključivo na empiriji i liječenju desetaka bolesti, uglavnom termalnom vodom.
Rezultat takvog razvoja je prerastanje topličkog Kupališnog lječilišta u modernu Bolnicu za reumatske bolesti i rehabilitaciju, koja je po svojim kadrovima, opremljenosti i nivou usluga poznata i daleko izvan granica naše zemlje. Izgrađen je veliki objekt za hidroterapiju, a pušten je u promet i vrlo lijepi otvoreni plivački bazen. U svim prostorijama kupališnih domova uvedeno je centralno grijanje i tekuća voda. Nedavno je kompleks glavne bolničke zgrade (»Konstantinovog doma«) zaokružen izgradnjom hotela B-kategorije »Terme« sa 190 kreveta, koji je uređen vrlo moderno i funkcionalno a svojim vanjskim izgledom lijepo se uklapa u historijsku jezgru naselja (sl. 36). Tako sada Varaždinske Toplice imaju oko 1100 kreveta, od kojih se oko 500 nalazi u kućnoj radinosti, što omogućuje liječenje, rehabilitaciju, rekreaciju i prijatni boravak velikom broju gostiju. Iako su Toplice prigodom teritorajalne podjele godine 1962. prestale biti upravno središte općine, to se one posljednjih godina brigom narodnih vlasti ipak znatno

sl. 36 — Hotel »Terme«

razvijaju. Izgrađeni su ogromni staklenici, danas u sastavu zagrebačkog »Žitnjaka«, u kojima se uzgajaju karanfili i ruže, a pored

sl. 37 — Mr. ph. Josip Čabrian (1898—1969.) u vrijeme osnivanja Muzeja

njih je izrasla perspektivna »Tvornica opruga«. Asfaltiranjem svih prilaznih cesta postale su Varaždinske Toplice još više pristupačne. Značajan uvjet za ubrzani razvoj ostvaren je 1972. god. izgradnjom vodovoda, četvrtog po redu u povijesti ovog mjesta, koje je zbog obilja termalne vode oduvijek oskudijevalo pitkom vodom. Uz to, realno je za očekivati da će skoro donošenje urbanističkog plana (drugog po redu) te planirana izgradnja rekreacionog centra i već započeta modernizacija ugostiteljstva, dati ovom od davnina poznatom starom lječilištu, koje leži u jednom od najslikovitijih krajeva Hrvatskog zagorja, nove mogućnosti za još snažniji razvoj.

Varaždinske Toplice, kao jedno od najstarijih naših lječilišta, posjeduju i mnoge ostatke svoje davne prošlosti, od kojih su najpoznatiji impozantni arheološki ostaci kupališta i svetišta iz doba rimskoga carstva. Mnogo arheoloških nalaza, te raznih drugih dokumenata i predmeta iz raznih epoha njihovog dugog razvojnog puta kroz prošlost, koji između ostaloga impresivno govore o višetisućljetnoj empiriji liječenja termalnom vodom, čuvaju se u zbirkama topličkog muzeja. Ovaj muzej, nastao zbog potrebe spašavanja i zaštite tog historijskog materijala još godine 1937. kao lječilišna zbirka, rezultat je samoprijegornog rada uglednog topličkog ljekarnika mr. ph. Josipa Čabriana, koji se od amatera razvio do poznatog historičara, arheologa, konzervatora i muzealca (sl. 37). Muzej posjeduje arheološku, balneološku, kulturno-historijsku, etnografsku (sl. 38) i zbirku narodne revolucije te zajedno sa svim onim što je izraslo uz termalno vrelo i jedinstvenim prirodnim ljepotama snažno privlači brojne goste u ovo dražesno naselje i drevno lječilište (sl. 39).

sl. 38 — Etnografska zbirka Muzeja, drvena seoska kuća iz 1801. god., prenesena u Varaždinske Toplice iz sela Možđenca

sl. 39 — Stari grad (pregrađeni kastel) u kojem je smješten izložbeni dio Muzeja Varaždinskih Toplica

OSLOBOĐENO OD POREZA NA PROMET NA OSNOVU ČLANA 36, STAVA 1, TOČKE 7 ZAKONA O OPOREZIVANJU PROIZVODA I USLUGA U PROMETU — SLUŽBENI LIST 33/72 I NA OSNOVI TARIFNOG BROJA 7 STAVA 3 (NARODNE NOVINE 54/72) — MIŠLJENJE REPUBLIČKOG SEKRETARIJATA ZA PROSVJETU, KULTURU I FIZIČKU KULTURU SR HRVATSKE BROJ 5648/1 — 1973. OD 18. XII. 1973.

Naklada: 5000 primjeraka
1973.

Tisak: IBG Štamparija »Zagreb«, Zagreb,
Preradovićeva 21